

Карл Хайнц Пешке

**СТОПАНСТВОТО ОТ
ХРИСТИЯНСКО ГЛЕДИЩЕ**

Ordo socialis

Original (published in English):

Karl-Heinz Peschke, SVD:

SOCIAL ECONOMY IN THE LIGHT OF CHRISTIAN FAITH

Editor: ORDO SOCIALIS

Publishing Company: Paulinus-Verlag Trier, 1991

ISBN: 3-7902-5204-2

Translation and digitalization sponsored and organized by:

ORDO SOCIALIS

Academic Association for the Promotion of Christian Social Teaching

Wissenschaftliche Vereinigung zur Förderung der Christlichen Gesellschaftslehre e.V.

The members of the committee are published on the impressum of www.ordosocialis.de

Head Office: Georgstr. 18 • 50676 Köln (Cologne) • Germany

Tel: 0049 (0)221-27237-0

Fax: 0049 (0)221-27237-27

E-mail: gf@ordosocialis.de • Internet: www.ordosocialis.de

Bulgarian Edition:

Translation: Margarita Tsankova

© and edition ORDO SOCIALIS, Series No. 34, Cologne, Germany

in cooperation with the Institute for Social Sciences and Social Politics “Dialog” – Varna

PO box 95, Varna 9009 • E-mail: dialog@varna.ttm.bg • Tel: 00359 (0)52-45-57-40

Editor: Apostol Apostolov

Varna, 1997

ISBN 954-9632-01-6

Digitalized by Svetoslav Obretenov, 2008

**The rights of publication and translation are reserved and can be granted upon request.
Please contact ORDO SOCIALIS.**

СЪДЪРЖАНИЕ:

ИЗДАТЕЛСКИ ПРЕДГОВОР	5
ПРЕДГОВОР	6
Пътят на България към социално пазарно стопанство Маргарита цанкова	6
ВЪВЕДЕНИЕ	10
I. СМИСЪЛ И ЦЕЛ НА СТОПАНСТВОТО	12
1. Незадоволителни схващания и теории	12
2. Истинският смисъл на стопанството	13
II. СТОПАНСКИ ТЕОРИИ И ВИДОВЕ СТОПАНСКИ РЕД ОТ ХРИСТИЯНСКО ГЛЕДИЩЕ.....	18
1. Либералният капитализъм	19
2. Марксовият социализъм.....	22
3. Социалното пазарно стопанство	26
4. Демократичният социализъм.....	29
III. ПАЗАРНОТО СТОПАНСТВО В СЛУЖБА НА ЧОВЕШКИТЕ ПОТРЕБНОСТИ.....	31
1. Регулиращата функция на пазара и конкуренцията.....	31
2. Предприемачът служител на общото благо	33
3. Потребителска етика.....	36
IV. СТОПАНСКАТА РОЛЯ НА ДЪРЖАВАТА	37
1. Спазване принципа на субсидиаритета	37
2. Създаване на справедливи институции	38
3. Опция за бедните	39
4. Обобществяване и поземлена реформа	40
V. МЕЖДУНАРОДНО СТОПАНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО	44
1. Международният стопански ред	44
2. Стопанско развитие и международна солидарност.....	46
БИБЛИОГРАФИЯ:.....	50
ПРЕДГОВОР КЪМ НЕМСКОТО ИЗДАНИЕ ОТ 1992 Г.	56

ПОСЛЕСЛОВ	57
Алтернативи на прехода	
Апостол Апостолов.....	57

ИЗДАТЕЛСКИ ПРЕДГОВОР

Книгата "Стопанството от християнско гледище" на проф. д-р Карл Хайнц Пешке (Австрия) предлага на българския читател първа възможност за съприкосновение с възгледите на християнското социално учение по икономическите въпроси.

България е член на Съвета на Европа и асоциирана към Европейския съюз. В този смисъл е естествено да се полагат усилия за обмен на информация и опит. за сближаване със Западна Европа не само в икономическата, но и в духовната сфера, в света на обществените идеи. Нормално е да работим съвместно за утвърждаване на обща ценностна система, свързана с християнските корени на Европа, което ще ни позволи оптимистично да преминем прага на третото хилядолетие.

Книгата е предназначена за научни работници, студенти, общественици, за всички, заинтересовани от развитието на България като социална държава.

Издателя

ПРЕДГОВОР

ПЪТЯТ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ СОЦИАЛНО ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

Маргарита Цанкова

Демократичните промени в Централна и Източна Европа поставиха пред бившите социалистически страни на дневен ред въпроса за оценка периода на марксистко-ленинския експеримент и избор на по-нататъшна стратегия за развитие. Европейските структури се оказаха еднакво привлекателни за всички и новите източно европейски демокрации с различна скорост се устремиха към тях без координация, а понякога и в конкуренция помежду си. Според наличния исторически опит и традиция, обществена нагласа и кадри, информация и опит, всяка от реформиращите се страни потърси своя път към обединена Европа. България - също.

Днес България е член на Съвета на Европа и асоциирана към Европейския съюз. У нас няма обществена сила, която да се противопоставя на евроинтеграцията и тя е първостепенен приоритет на българската политика. В този смисъл е естествено да се полагат усилия за обмен на информация и опит за сближаване със Западна Европа не само в икономическата, но и в духовната сфера, в света на обществените идеи. Нормално е да работим съвместно за утвърждаване на обща ценностна система, свързана с християнските корени на Европа, което ще ни позволи оптимистично да преминем прага на третото хилядолетие.

В преамбюла към конституцията на Република България, приета от Великото народно събрание на 12 юли 1992 год., се декларира официално намерението нашата страна да се изгради като "демократична, правова и социална държава"¹. През изтеклите от тогава години - в политическия живот, в научните публикации и актуалната журналистическа информация - се отделя повече внимание на аспектите на развитие на държавата ни като демократична и правова. Поради това в повседневното съзнание социалната държава се възприема като институция, загрижена за развитието на социалното дело и задоволяване социалните потребности на гражданите. Някои лявоориентирани политически дейци твърдят, че още преди промените от 1989 год. България е била социална държава. Други леви интелектуалци търсят корените на социалната държава в социалистическите идеи и така се опитват да съхранят в българското политическо пространство определени политически субекти без съществени промени.

Отчужденността от информационните потоци, съдържащи актуалните проблеми на социалната държава и социалното пазарно стопанство, води до несъстоятелни интерпретации на основни понятия. В това отношение има много примери от обществения и научен живот в България. Трудът на проф. д-р Пешке ни помага да осмислим, че "социалното пазарно стопанство недвусмислено подчинява капитала и собствеността на по-високи цели, отколкото стремежа към печалба и по-точно в служба на всеобхватното (материално, културно, политическо и религиозно) общо благо на всички и - поне в контекста на религиозната и особено християнската вяра - почитанието на Бога и развитието на неговото мироздание. В този смисъл самото получаване на високи доходи и големи капиталови натрупвания не са безнравствени, докато са в служба на тези цели."²

¹ Конституция на Република България г. изд. Паралакс С.1995р стр. 5.

² Карл-Хайнц Пешке "Стопанството от християнско гледище", стр. 31.

След промените от 1989 год. българското общество изживя последователно: увлечение по либералните идеи и несполучлив експеримент в областта на демократичния социализъм. Резкият преход от централно регулирана общественно-икономическа система към предимно либерални подходи стъписа българското общество. То се оказа неподготвено за тежката социална цена на промените, за живота в условията на свободна конкуренция и държава все повече абдикираща от социалните си ангажименти, Проф. д-р Пешке ни напомня, че "където липсва контролът чрез социално законодателство и лични етични мащаби, пътят към егоцентричните бизнес-подходи и безразличие към човека съвпада с този на експлоатацията. По тази причина критиката към тази система (либералния капитализъм - б.а.) никога не стихва"³.

Християнското социално учение като наука, свързана с практиката, предлага една позитивна алтернатива за развитието на нашето общество, която преодолява едновременно негативните прояви на колективистичната система и капиталистическия либерализъм. Проф. д-р Карл-Хайнц Пешке подчертава, че "повече от всички други форми на стопански ред, социалното пазарно стопанство е съгласувано с основните принципи на католическото социално учение"⁴.

Християнското социално учение убедително доказва своята жизнеспособност в редица високо развити европейски страни, като най-ярък е положителният пример на Германия. Неговите принципи са залегнали в основата на Европейския съюз и в Договора от Маастрихт. Логично следва необходимостта реформиращите се страни от Централна и Източна Европа постепенно да въведат същите принципи в цялостния си общественно-икономически живот, за да се впишат плавно в Европейския съюз.

По понятни причини до демократичните промени у нас от 1989 г. автентични текстове в областта на християнското социално учение и конкретни научни изследвания на тази основа не са достъпни за читателската аудитория. За съжаление българската интелектуална общественост и днес няма необходимата компетентност в областта на християнското социално учение - липсва научна и популярна литература, няма подготвени специалисти, не се води системна образователна работа, липсва функционираща информационна система за новостите.

Българското общество (включително малобройната католическа общност - по експертни данни 150 000 д.)⁵ не е съпричастно с обновителните идеи и световно-историческото значение на Втория Ватикански събор (1962-1965 г.), който се познава недостатъчно и чиито документи все още не са преведени цялостно на български език. Социалните енциклики на римските папи не са част от българската духовност. Даже сведенията за работата в България (1925-1934 г.) на Апостолическия делегат епископ Анджело Ронкали, бъдещия папа Йоан XXIII, са съхранени повече като спомени на католически фамилии, общували с него, отколкото в изследвания на българската историческа наука. При това има всички основания да се предполага, че част от идеите, които папа Йоан XXIII лансира на Втория Ватикански събор са повлияни от неговото съприкосновение с демократичната българска католическа традиция.

По настоящем в България има сериозен интерес към немския опит във всички сфери. С оглед стопанската стабилизация на страната, съгласувано с международните финансови

³ Пак там, стр. 21.

⁴ Пак там, стр. 34

⁵ Статистиката отчита християните ("ортодоксални, католици, протестанти") без диференциация. Статистически годишник С.1994 г. стр. 51

институции националната валута "лев" се обвърза с немската марка в определено съотношение. Има консенсус относно желанието да изградим България като социална държава. В тази връзка за българската общественост е сериозен пропуск, че няма информация за съществуването на наскоро публикуваната и остро актуална съвместна разработка на Католическата и Евангелистката църкви в Германия относно стопанското и социално положение в страната. В рамките на широка обществена дискусия този съвместен документ раздвижи всички слоеве на немското общество и представлява оригинален принос в развитието на възгледите за социалната държава и еко-социалното пазарно стопанство.⁶ "При това църквите не виждат като своя задача даването на детайлизирани политически и икономически препоръки. Не е техен въпрос също да взимат отношение спрямо актуалните политически дискуссионни въпроси и да поемат ролята на арбитър. Църквите виждат своята мисия и компетентност преди всичко в това, да се застъпват за всичко, което служи на солидарното балансиране и заедно с това на общото благо."⁷

За съжаление, при нас в България са непознати дългогодишното плодотворно сътрудничество между Католическата и Евангелистката църкви в Германия, както и общият им принос в изграждането на социална държава и социално пазарно стопанство. Не може да се пренебрегне и обстоятелството, че дългогодишната атеистична ориентация на възпитателната работа в българското общество има за резултат неговата секуларизация. Затова представянето чрез църковна институция на социална теория, която обществото да приеме и следва с доверие е силно затруднено. За изграждане българското общество на основата на социалната справедливост и за нейната реализация в духа на християнска отговорност, конструктивното сътрудничество на християнските църкви у нас не само би било желателно, а е и неотложно необходимо.

Институтът за социални науки и социална политика "Диалог" във Варна, който предлага на българската интелектуална общественост настоящата книга, е създаден след демократичните промени. Той е частен и работи в духа на християнското социално учение. В методиката на своята работа Институтът отчита националната специфика, историческия опит и менталитета на българския народ. Чрез своето участие в международния научен обмен, посредством научно-изследователската си, образователна и издателска дейност ние се стремим да представим в България идеите на християнското социално учение и опита, натрупан в развитите европейски страни (основно в немски говорещото пространство). С това Институтът допринася за развитие плурализма на идеите у нас и за подготовка на България за пълноценна европейска интеграция.

В този смисъл книгата на проф. д-р. Карл-Хайнц Пешке "Стопанството от християнско гледище", допринася за разширяване кръгозора на българския читател и подпомага духовното му интегриране в обединена Европа.

⁶ Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit, Febr. 1997, Herausg. Vom Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland, Herrenhäuserstr. 12, 30419 Hannover, und vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Kaiserstr.163, 53113 Bonn (за едно бъдеще на солидарност и справедливост).

⁷ Предговор към горното, стр 5

Авторът :

Маргарита Цанкова е директор на Института за социални науки и социална политика "Диалог" - Варна, член на Международната федерация за разпространение на християнското социално учение, член на Института за Европа "Роберт Шуман" - Париж, Франция.

ВЪВЕДЕНИЕ

Стопанският живот е "една от най-важните области, в която ние изживяваме нашата вяра, обичаме нашите ближни, противопоставяме се на изкушението, изпълняваме божествения съзидателен план и намираме нашето спасение"⁸. Стопанската дейност е от основополагащо значение за материалните условия на човешкото съществуване. Много мъже и жени я практикуват във фабриката, на полето, в канцеларията или магазина и всички са зависими от нея⁹. Като обществена действителност стопанската дейност се характеризира чрез сътрудничеството на мнозина в едно общо предприятие, макар и да има разпределение на работата. Това предполага обща задача и обща цел.

Същинската функция на стопанството е тази на служенето, нейният смисъл не е в самата нея¹⁰. Тук влизат в действие моралните преценки. Трябва да се отбележи нарастващо съзнание при отделни лица и групи и не на последно място при самите представители на стопанските науки, че и тази област на човешката дейност се нуждае от етична ориентация. В статичните стопанства на аграрните или предииндустриални общества смисълът на стопанската дейност се състои в по-голямата си част в задоволяване на основните материални потребности на хората. Затова въпросите за далеко поставени цели, критерии и норми изглеждат излишни. Динамичното стопанство на индустриалните и постиндустриални общества обаче недвусмислено надхвърля тези основни потребности на хората и въпросът за техните по-нататъшни цели се поставя все по-настойчиво и не може повече да бъде отлаган.

Още от самото си начало индустриалното общество е свързано с недостатъци и несправедливости. Все пак трябва категорично да констатираме, че не само в периода на индустриализацията, а "дотоам, докдето исторически можем да погледнем назад. [...] постоянно е имало недопустими недъзи от социален характер"¹¹. Хиляди години голяма част от населението се състои от роби. Селяните стават крепостни и ратаи без свобода на предвиждане. Средновековните цехове много ограничават стопанското творчество на своите членове и възпрепятстват преминаването в друг занаят. Едва в процеса на индустриализацията се надига организирана съпротива срещу несправедливостта на стопанския ред. Без съмнение това е облекчено от факта, че във фабриките много работници работят в тесен контакт помежду си, което улеснява тяхната ефективна организация и концентрирани акции. От тогава във всички обществени области се развива нарастваща чувствителност относно справедливи и несправедливи условия в света на стопанството.

⁸ Епископска конференция (на Католическата църква - б.п.) в САЩ: *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle: Die Katholische Soziallehre und die amerikanische Wirtschaft*, издание на секретариата на немската епископска конференция, Бон [1987] (= Гласове на Световната църква 26), въведение Nr.6.

⁹ Йоханес Меснер дефинира икономиката като "възможно най-добра употреба на ограничените средства в изпълнение на задачи, произтичащи от основните цели" (*Das Naturrecht*, Берлин: Duncker & Humblot 1984, 982). Класическата дефиниция на стопанската наука е "изучаване разпределението на ограничени ресурси за постигане на алтернативни цели".

¹⁰ "Стопанството се изчерпва в предоставянето и влагането на 'средства', това е неговото предназначение" (О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre*. Виена: Europaverlag 1980, 147).

¹¹ Б. Херинг. *Frei in Christus* том 3, Фрайбург: Хердер 1981, 343. Кардинал Хьофнер констатира, че бедността не е симптом само на индустриалната епоха; в предииндустриалните епоха също е имало необезпечени хора. Просящите съставляват тогава в някои градове 7-10 % от населението "Така например през 1476 година Кьолн наброява около 40 000 жители 3 000 от които са просяци." (*Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik. Richtlinien der katholischen Soziallehre*, издание на секретариата на немската епископска конференция, Бон 1985 [=Председателя на немската епископска конференция 12]. 11)

Да защитават идеалите на справедливостта е задача на моралната теология и етиката. При това учените не бива да пропускат да се съобразят с конкретните възможности на определена страна и народ. Например в страните, които едва започват процеса на индустриализирането си, не може да се настоява за еднакви възнаграждения и социални придобивки както в развитите страни, които разполагат с богати ресурси. Има наследени традиции, които трябва да се имат предвид. Те може би са създали недостатъчно идеални структури, но въпреки това не могат да бъдат рязко променени, без сериозна заплаха за социалната мрежа и стабилитета. "Моралната теология не може да пренебрегва тези дадености, ако иска да избегне изкушението на един ненужен волунтаризъм. наивен утопизъм и неефективно пророчество"¹².

¹² Марчиано Видал: *L'alteggiamento morale*, т.3, Асизи: Цитадела 1981, 294, Още Макс Вебер прави разлика между етика на принципите и етика на отговорността, едно разграничаване, което заслужава внимание. "Етикът на принципите вижда правилния ценностен ред, правилните мащаби, но не го тревожи какво пречи на тяхното реализиране. Той мисли, че доброто се налага от само себе си и трябва само да пожелаеш, за да го развиеш. Етикът на отговорността напротив, разбира себе си като обвързан към същия ценностен ред, но съзнава ограничените практически възможности за реализацията му и повече се придържа към скромното добро дело, отколкото към безграничната морална утопия, Етикът на отговорността знае, че реализацията на моралното изисква делови и професионални умения" и това го прави по-скромнен в своите претенции, но също по-справедлив и реалистичен (Петер Х. Верхаан: *Die moralische Bewältigung des wirtschaftlichen Fortschritts*, Кьолн: Бахем 1964 [= поредица на Съюза на католическите предприемачи, NF 9], 9).

I. СМИСЪЛ И ЦЕЛ НА СТОПАНСТВОТО

За морална оценка на стопанската дейност от решаващо значение са целите, които тя си поставя. Те заслужават най-голямото внимание в стопанската етика.

1. НЕЗАДОВОЛИТЕЛНИ СХВАЩАНИЯ И ТЕОРИИ

Учените-икономисти често, в повечето случаи отхвърлят етичните размисли в своята област като нежелани нашественици и узурпатори. Стопанската наука, казват те, има собствени права, точно както биологията или медицината. Нейна задача е изследването на законите, които правят възможна една оптимална комбинация на средствата за максимизиране на печалбата при минимално ползуване на ограничени ресурси. При решаването на тази задача стопанската наука има своя собствена научна автономия и е независима от морални съобръжения.

Действително Вторият Ватикански събор говори за "специфични методи на действие и закономерности" на стопанската дейност (GS 64)¹³. При изследването и извеждането на тези методи и закономерности стопанската наука може да претендира за автономия. Правилното приложение на тези закономерности при производството на определен продукт не е въпрос на морал, а на техническа компетентност и професионализъм. Ако тази компетентност има морални измерения, то тогава тя стои пред изискването, че стопански отговорните трябва да разполагат с възможно най-добрите познания по специалността.

Личната отговорност се прелива също в избора на произвеждания продукт. Допускаме, че изборът на продукта е направен, тогава влизат в сила законите за стопанска дейност независимо от морални съобръжения. Един предприемач обаче може свободно да избира между производството на добри развлечения или порнография, между продажба на наркотици или медикаменти, производството на подправено или истинско вино. Това е свободно, морално решение, за което личността е отговорна.

Все пак в повечето случаи продуктът, избран за производство, е полезен и служи на обществото. В крайна сметка болшинството от потребителите се интересуват само от такива продукти. Предприемачът трябва да ги произвежда едновременно достъпни по цена и носещи печалба; достъпни по цена, за да могат да ги купят възможно повече хора; носещи печалба, за да оцелее и се развива предприемачът.

В известен смисъл печалбата всъщност е цел на стопанската дейност. За стопанския либерализъм максимизирането на печалбата даже е висша цел на успешно воденото предприемачество. Стопанските науки обучават на методите и законите, с които може да се постига тази цел и то - съгласно либералния капитализъм - не-повлияно от морални ценности. Оповестява се свободна от ценности стопанска наука. Нейните същински и дистанцирани представители, без да забележат, превръщат утилитарната етика в своя ценностна система.

Църквата - и много други с нея - отхвърлят теоремата, според която фундаменталният смисъл на стопанската дейност се състои в "реализирането на печалба или упражняването на власт" (GS 64). Въпреки, че предприятието, за да оцелее и се развива

¹³ GS = Gaudium et Spes: Pastorale Konstitution über Kirche in der Welt von heute. N 64

трябва да работи с печалба и стремежът към нея остава легитимен, то печалбата може да бъде само вторична цел. Ако тя е основна цел на предприятието, то неизбежно като следствие биха се получили много злоупотреби и несправедливости, както опитът щедро доказва¹⁴. Като вид утилитаризъм. стопанство ориентирано само към печалбата се опровергава с всички аргументи, които са насочени срещу философията на утилитаризма.

Стоките не трябва да се произвеждат само заради печалбата, но и с умерена цена, както беше вече отбелязано, за да може възможно повече хора да ги купят. Това изискване води към принципа за максимизиране на социалния продукт, който еднакво се издига от социализма и либерализма. Като следствие от този принцип, икономически целесъобразна е само тази стопанска дейност, която носи най-високите стопански резултати. Обаче една такава цел е съмнителна като последен опит за придаване смисъл на стопанството. "Ако максимизирането на социалния продукт води до застрашаване на по-високи културни ценности, то вече не е целесъобразно"¹⁵. Заплатеният труд на майки с малки деца действително увеличава измеримия социален продукт, но това е за сметка на по-важни нематериални ценности. Непрекъсващото в неделни дни производство също повишава социалния продукт, но тук – за сметка на нематериалната ценност на неделното осветяване.

Резюмирано констатираме, че целта на стопанството не е само в печалбата, нито в максимизирането на социалния продукт или в материалното благополучие на възможно повече хора. Това са критерии на утилитарна етика, които не издържат задълбочена проверка в светлината на изискванията на една универсална справедливост и християнската вяра.

2. ИСТИНСКИЯТ СМИСЪЛ НА СТОПАНСТВОТО

За католическото социално учение е ясно, че стопанството трябва да бъде в служба на хората, а не обратното - човекът в служба на стопанството. Вторият Ватикански събор обяснява: "фундаменталното определяне на целта на този производствен процес се състои в [...] служене на човека и то на човека в неговата цялост с оглед на неговите материални потребности, обаче също и на това, от което той се нуждае в своя духовен, нравствен, трансцендентен и религиозен живот. Това се отнася изрично за всички хора и за всеки поотделно, за всяка група, за хората от всяка раса и от всички части на земята" (GS 64).

Епископите от САЩ подемат тази мисъл с краткото, но съдържателно и категорично изказване: "Ние оценяваме всяка стопанска система по това, какво прави тя за хората, как въздейства върху тях и как се осъществява участието на всички в нея. Стопанството трябва да служи на хората, а не обратното"¹⁶. Заедно с Йоан Павел II.¹⁷,

¹⁴ Един пример за такава злоупотреба е скандалът от 1988 год. относно складирането на отровни отпадни продукти от Европа в африкански страни, които не бяха подготвени за това, но под натиска на финансовите затруднения ги приемаха за смешната сума от 2.5 \$ на тон. Част от отпадните продукти са силно отровни за хора и природа и биха изисквали огромни суми за тяхното неутрализиране.

¹⁵ П. Х. Верхаан: Die moralische Bewältigung des wirtschaftlichen Fortschritts, 5

¹⁶ Епископска конференция на САЩ : Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle. Въведение N.13

¹⁷ Виж SRS 42 ;CA 57. Осемте социални енциклики ще се цитират със следните съкращения: RN - "Rerum Novarum" (1891) от Лъв XIII.; QA = "Quadragesimo Anno" (1931) от Пий XI.; MM = "Mater et Magistra" (1961) и PT = " Pacem in Terris " (1963) от Йоан XXIII. PP - "Populorum Progressio" (1967) от Павел VI.; LE = "Laborem Exercens (1981), SRS = "Sollicitudo fidei Socialis" (1987) и CA = "Centesimus Annus" (1991) от

те застъпват предпочитания избор в полза на бедните. Това не означава, че висша цел на стопанството е да служи на бедните; това би било една твърде тясна дефиниция. Пренебрегването на бедните обаче е ясен знак за това, че една стопанска система не стои решително в служба на божествения план за хората, който може да бъде напълно осъществен само тогава, когато всички хора могат ефективно да допринасят за това.

Поради това, че стопанството служи на други по-високи цели, то не е "нито единствената, нито най-високата цел на човека и обществото. То трябва да се постави на полагащото му се място в правилната йерархия на целите"¹⁸. По-високо стоят достойнството и свободата на човека, културните ценности, религията и нравствеността, божественият универсален план за света.

Все пак е вярно и това, че стопанските потребности на човека, даже и най-скромните, са неотменими за неговото земно съществуване. В това се състои достойнството на стопанството. Без задоволяване материалните потребности на човека, неговият достъп до по-високи ценности остава значително ограничен. "Когато стопанските блага не са на разположение в достатъчна степен, то тяхното набавяне е най-висок приоритет за стопанството в сравнение с други потребности"¹⁹. Последните могат да бъдат реализирани с голяма свобода едва тогава, когато е постигнато определено материално благосъстояние. Затова материалният напредък е легитимна и оправдана цел.

а) *Непосредствени цели на стопанството.* Директната цел на стопанството е задоволяването на материалните потребности на хората: осигуряването с храна, облекло, жилище, транспорт, инструменти, машини и т.н. и то на справедлива и трайна основа. Стопанството произвежда също и нематериални блага, напр. информация от масмедииите и правни консултации от адвокатските кантори. Във всички случаи стопанската дейност касае задоволяването на временните потребности на хората. Тази цел трябва да се преследва по начин, който дава възможност на всички хора да водят достоен живот.

С това се поставя въпросът, какво означава "достоен човешки живот" и какви потребности заслужават да бъдат задоволени. Живот, поставен в зависимост от наркотици не е достоен за човека и необходимостта от твърди наркотици не е потребност, която заслужава задоволяване. Отговорът на този въпрос допринася за дефиниране същността на истинските цели на стопанството.

Вторият Ватикански събор вече беше цитиран със своето искане за определяне целите на производствения процес в служба на човека и с оглед на неговите "материални потребности, но също така и с оглед на това, от което се нуждае за своя духовен, нравствен, трансцендентен и религиозен живот" (GS 64). Стопанство в служба на истинските човешки потребности е стопанство в служба на общото благо. Всички стопански инициативи трябва приоритетно да допринасят по един или друг начин за реализация на тази цел.

Йоан Павел II. Съкращението ОА е свързано с апостолическото писмо 'Octogesima Adveniens' (1971) от Павел VI. Указанията не следват номерата на страниците, а номерата на разделите.

¹⁸Йозеф кардинал Хьофнер: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*.

26; също Йоан XXIII. 'Mater et Magistra'. N. 246

¹⁹Жан-Мари Оберт : *Morale sociale*. Assisi: Cittadella 1975, 35.

Общото благо е описано като съвкупност от онези условия на обществен живот, които разрешават на хората да постигнат безпрепятствено и изцяло своето собствено усъвършенстване и поставените им цели (виж GS 74)²⁰,

"В църковните изявления, 'общото благо' се счита по правило за *terminus technicus* на ценността на служенето"²¹. Тук принадлежат: училищата, болниците, социалните заведения, електроснабдяването и т.н. Все пак прогресът не бива твърде много да се свързва с институциите, организациите, техниката. Общото благо в крайна сметка се състои от блага и ценности, които намират реализация у членовете на обществото. Истинският прогрес се състои преди всичко в по-голямата материална сигурност, в едно психически и духовно здраво конституиране на цялото общество, със съответно образование и подготовка на неговите членове, в работни места за всички, в благоприятни условия за религиозен и културен живот, в социална справедливост, свобода и равенство на хората. (Постигането и осигуряването на мир и ред е друга област на общото благо, която обаче повече е задача на държавата и нейните органи, отколкото непосредствено на икономиката). Благата и ценностите, реализирани у членовете на обществото, също принадлежат към горе споменатите условия на обществен живот, които дават възможност на хората по-добре да достигнат своето усъвършенстване и поставените им цели.

Общото благо не бива да се разглежда само като краткосрочно предимство на настоящата генерация, то включва също и бъдещето на обществото. Затова стопанството трябва да се съобразява с последиците от своята дейност върху околната среда и семейството, както и с необходимостта от инвестиции в изследователска дейност за съхраняване конкурентоспособността на стопанството. Потребности, които противоречат на общото благо не бива да бъдат задоволявани от стопанството. Също така те не бива да бъдат изкуствено създавани от жаждата за печалба.

Общото благо трябва да подпомага хората при изпълнение на техните задачи, с които те сами не могат или недостатъчно добре могат да се справят. Затова неговата функция е помощна и допълваща. От това следва, че общото благо не е самоцел. То е в служба на по-високи цели. За Йоханес Меснер тези по-високи цели са екзистенциалните цели на човека. "Общото благо се състои в помоща за всички членове на обществото при изпълнението на отредените им от екзистенциалните цели жизненни задачи"²². Следователно тези цели са също и най-висш приоритет на стопанската дейност²³. Според Меснер те са следните:²⁴

- Самосъхранение, включително физическа ненакърнимост и обществено уважение;
- Самоусъвършенстване, включително разширение на познанията и подобряване на жизнените условия;

²⁰ Според пасторалната конституция "Църквата в днешния свят", общото благо представлява „сумата от всички онези условия на обществен живот (в себе си), които Разрешават на отделния човек, на семействата и обществените групи да постигнат своето собствено усъвършенстване пълно и безпрепятствено” (GS 74). Една почти идентична дефиниция се намира в декларацията за религиозната свобода, N 6. Дефиницията в основния текст горе добавя към постигане усъвършенстването на човека и поставените му за реализация цели. доколкото човекът има задачата да постави себе си в служба на другите хора и на божествения план за света.

²¹О фон Нейл-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit*, 35

²² Йозеф Меснер : *Das Naturrecht* ,195

²³ Виж забележка 9.

²⁴ Йозеф Меснер: *Das Naturrecht*, 42. Обхвата на последните цели (намеления) са малко разширени от съставителя на този текст проф. д-р. Пешке.

- Брак и възпитание на деца;
- Грижа за благо на ближните;
- Обществени връзки за насърчаване на общото благо;
- Отдаване на доброто в неговата абсолютна, трансцендентна форма особено чрез връзката с Бога и неговото почитане.

За такива цели се отнася изискването стопанското производство да подкрепя "освобождането на човека, неговото насърчаване, неговото културно развитие и възможността да се отдава на културна дейност"²⁵.

Екзистенциалните цели са критериите за изпълнение на задачите, поставени пред общото благо. И доколкото се касае за повече цели, могат да възникнат ситуации, при които две или повече от тях са в стълкновение, но само една може да бъде реализирана. Напр. може диализата да е единственото средство за спасяване живота на човек с бъбречни увреждания, но семейството на болния е твърде бедно, а финансите на една развиваща се страна са по-неотложно необходими за други задачи на общото благо. Даже в развитите страни възниква същата ситуация, ако е необходима сърдечна трансплантация. Или: доброто на брака може да се окаже пречка пред грижата за духовното и материално благополучие на ближните. Как могат да се разрешават такива конфликти? По какви критерии ще се подреждат приоритетите при тези цели? Решението се дава от критерия за крайната цел на човека.

б) *Крайната цел на стопанството* не може да бъде друга освен тази на човешкия живот въобще. Тя очертава общата рамка, която дава възможност за морални преценки и осигурява основата на тяхната валидност. Затова нейното правилно разбиране е от решаващо значение. Йоан Павел II пише: "Да осмислим отново крайния смисъл на живота и неговите основни ценности е голяма задача, която днес се поставя за обновяване на обществото. Само отговорното знание за приоритета на тези ценности, разрешава наистина ориентирано към човешката личност - в цялата нейна истина, свобода и достойнство - приложение на невероятните възможности, дадени в ръцете на човека от науката"²⁶. Според християнската етика този смисъл се състои в служенето за прослава на Бога, в изграждане неговото царство на справедливостта, на любовта и мира - в осъществяването на неговия съзидателен план за света. Даже ако за нехристияните реалността на божията прослава и царство имат само ограничено или съвсем никакво значение, даже и тези хора биха могли да се съгласят с конкретизацията на тези понятия с цел по-нататъшното развитие на делото на съзиданието. Естествено християните ще се съгласят, че по пътя към тази цел те се нуждаят от ръководството на божествения Свети дух, който единствен познава плана на това дело.

Прославата на Бога относно този свят се осъществява чрез непрекъснатото реализиране на неговия план в историята. Хората могат наистина с право "да бъдат убедени, че чрез своята работа развиват делото на Създателя, че се грижат за благо на своите братя и чрез своите персонални усилия допринасят за историческото изпълнение на божествения план." (GS 34; виж също 57 и 67). За да постигне тази цел, човекът трябва да се възползува от възможностите, предоставени му на земята - да развива чрез своят труд природата и себе си, да насърчава сътрудничеството, както и процеса на конструктивна социализация в държавата, стопанството и политиката²⁷. Животът е до-

²⁵ Луиджи Лоренцети : Trattato di etica teologica, том 3, Bologna: EDB 1981, 78

²⁶ Апостолическо писмо "Familiaris Consortio" (1981), N. 8.

²⁷Едно достъпно описание на последните цели и тяхните специфични следствия се намира при Карл-Хайнц Пешке: Christian Ethics. Bd. 1, Alsester/Dublin: C. Goodllffe Nale 1989, 87 - 99.

стоен за човека, ако му осигурява условия, влагайки най-доброто от себе да допринася за постигане на тези цели. Стопанството не бива да изпуска от погледа си тези цели.

Мненията на хората относно най-подходящия път към тук представените цели - общото благо, екзистенциалните стремежи, божие царство и неговия съзидателен план - понякога се разминават. В това отношение ние сме наясно, "че крачката от принципите към политическото приложение е комплексна и тежка". Етичните стойности и цели "трябва да влязат във взаимодействие с емпирични данни, с историческите, социални и политически дадености, а също и с конкуренцията за ограничените налични ресурси"²⁸. Затова правилността на конкретната преценка по стопански въпроси зависи не само от моралната сила на принципите, но също от точността на информацията на преценяващия. При систематизиране на данните понякога са възможни различни интерпретации.

Все пак етичните принципи остават съществени за стопанските решения и за стопанската политика. Описаните от моралната теология цели и по-нататъшните детайлизирани изводи дават стабилно очертана ориентация, която е достатъчно ясна за разграничаване в основополагащото и за разумна преценка.

²⁸Епископска конференция на САЩ : Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle, N 134.

II. СТОПАНСКИ ТЕОРИИ И ВИДОВЕ СТОПАНСКИ РЕД ОТ ХРИСТИЯНСКО ГЛЕДИЩЕ

Въпросът за правилния стопански ред е спорен. Днес той е особено актуален и горещ проблем в развиващите се страни от Третия свят. Дискусията е силно повлияна от конкуриращите се модели на капитализма и социализма или - казано с терминологията на експертите - на пазарното стопанство и на стопанството с централизирано управление.

Двете контрастиращи системи никъде не съществуват в своята чиста, идеално типична изразеност. На практика либералният капитализъм претърпя много скоро промени посредством социални и политически институции, докато марксистическият социализъм страда все повече под натиска на свободното стопанство. Това показва, че двете системи в тяхната абстрактна, теоретична изразеност са ограничени и незадоволителни.

Между тези две крайности е проектирано многообразие от средни пътища. Тук е достатъчно да обърнем внимание на два такива средни пътя: социалното пазарно стопанство и демократичния социализъм.

Епископите от САЩ са категорични, че Църквата "не е свързана с някаква определена стопанска, политическа или социална система. Тя е съжителствала с много форми на стопанска и социална организация, ще прави това и по-нататък"²⁹. Различните видове стопански ред остават приемливи за Църквата. Не е нейна задача конкретно да предписва в полза на какво една страна ще се определи.

Фактът, че Църквата е съжителствала с различни видове стопански ред не означава, че тя одобрява всички в еднаква степен. Тъй като няма политическо влияние върху избора на тези системи, Църквата често е принудена да съществува съвместно с форми на стопански и обществен живот, които тя в светлината на собствено си социално учение еднозначно не одобрява. В действителност според оценката на Католическата църква, всички системи не са равнопоставени в етично отношение; от нея са отхвърлени и двете противопоставени крайности (сравни QA 10; PP 26; 33; SRS 21)³⁰.

В търсенето на функциониращ стопански ред теорията трябва да се свърже с придобитата от практиката компетентност. Онова, което понякога изглежда идеално на теория, на практика действа по съвсем различен начин. По въпросите на нашия стопански и обществен ред, представителите на Църквата и теолозите не бива да се излагат на критика, че самите те не познават елементарните понятия на стопанско мислене и вещина. Компетентността на Църквата не е в областта на практическото изработване на определени стопанско-политически стратегии, а в тяхното съвместяване с моралните ценности и цели на човечеството. Тази е първата задача, на която трябва да се посветят Църквата и нейните служители.

²⁹ Епископска конференция на САЩ : *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle*, N. 130

³⁰ Въпреки че Църквата не предлага конкретни икономически модели, които винаги са зависими от историческата ситуация, тя предлага "като абсолютно необходима духовна ориентация своето социално учение, което признава (...) позитивната роля на пазара и предприемачеството, обаче едновременно обръща внимание, че и двете трябва непременно да бъдат ориентирани към общото благо" (СА 43).

1. ЛИБЕРАЛНИЯТ КАПИТАЛИЗЪМ

Много хора считат либералния капитализъм за стопанския ред на върхушката и гражданството, ангажирани със запазване на status quo, което облагодетелствува висшата класа. На този фон заслужава внимание констатацията, че книгата на Адам Смит "Богатството на нациите" (1776)³¹, един от класическите трудове на капиталистическата теория, е възникнала като протестен труд, насочен срещу дълбоко вкоренения ред на потисничеството: срещу системата на меркантилизма - стопанската теория на абсолютизма.

В основата на меркантилизма лежи хипотезата, че богатството на народите е дотолкова статично, доколкото се състои от злато и благородни метали. Колкото повече на една страна се отдава да натрупа богатства за себе си, толкова по-малко остава за другите. Според тази хипотеза, наречена "теория на нулевата сума" една страна може да увеличава богатството си само за сметка на другите. Тъй като богатството означава повече власт, то най-висшият интерес на абсолютната държава се свежда до набирането на колкото е възможно повече богатства. Поради това целта на външнотърговската политика се състои в максимално насърчаване на експорта, носещ пари и ограничаване импорта, който струва пари. За да осигури постигането на тези цели, държавата интервенира с многообразни ограничения и форми на контрол.

Противно на смазващото държавно регламентиране, Адам Смит и неговите последователи издигат искането за пълна свобода на търговията. Цел на стопанската дейност трябва да бъдат не интересите на държавата, а потребностите на гражданите. Те знаят най-добре какво е добро и полезно за тях. Гражданите не се нуждаят от опекунството на държавата и когато всеки търси онова, което ще му служи най-добре, това ще се изяви в крайна сметка като предимство за всички. Ако един мебелест иска да има поръчки и да продава, той трябва да полага усилия и да произвежда добри мебели на разумна цена, независимо дали е мотивиран от стремеж към печалба или лична изгода - за да има успех - той трябва да съблюдава желанията на клиентите³². Ключът към стопанския напредък и благосъстояние се крие в предприемаческата свобода, обвързана тясно с личната заинтересованост. Свободно предприемачество. свободна конкуренция, свободна търговия - това са елементите на либералния капитализъм. Законът за търсенето и предлагането би трябвало да направлява целия стопански процес.

От друга страна, теорията на меркантилизма за нулевата сума се отхвърля като примитивна логическа грешка. Парите сами по себе си не задоволяват потребност. Тяхната ценност се състои в това, че чрез тях се придобиват стоките, от които човек се нуждае, за да живее: храна, дрехи, земя, дом, мебели, коли и др. Тези стоки представляват богатството. Когато някой не разходва парите си за подобни стоки, а спестява част от тях за строеж на работилница или фабрика, то неговите пари могат да създадат ново богатство. Инвестираните пари наричаме капитал. "Идентифицирането

³¹ Eine Untersuchung über Natur und Ursachen des Volkswohlstandes. 3 тома, Йена: Густав Фишер, 1923.

³² Всеки човек се нуждае постоянно от помощта и услугите на другите. Подобни услуги се получават най-лесно, не когато човек апелира към благосклонността на ближния, а когато предложи в замяна полагаща се отплата, т.е. когато апелира към личната заинтересованост. "Не на благосклонността на месарите, пивоварите и пекарите дължим нашата храна, а на техния личен интерес. Ние не се обръщаме към тяхната хуманност, а към тяхното лично себелюбие. Няма да им говорим за нашите потребности, а за тяхната изгода. Само един просяк може да допусне да бъде почти изцяло зависим от благосклонността на ближните." (Адам Смит: Eine Untersuchung über Natur und Ursachen des Volkswohlstandes, книга 1, гл. 2, 18.)

на капитала като производствен фактор е оригиналното, интелектуално постижение на капитализма. Капитал е онази част от богатството, която се заделя от потреблението и се инвестира в производството"³³. Отказът от потребление води до капитал, а капиталът до ново богатство. Ново богатство може да произлезе от наличното, ако богатството е спестено и инвестирано, а не просто пропиляно³⁴. Затова е неправилна хипотезата, според която отделната личност или една страна могат да забогатеят само за сметка на другите. Те могат да създадат собствено богатство чрез спестявания, които под формата на капитал се инвестират в производствени предприятия.

Оповестеното от капитализма обещание за нарастващо благосъстояние на народа не се оказва празно слово. Страните, които най-вече се асоциират в съзнанието на хората с капиталистическата система, са и сред най-силно развитите. През последните 200 години те преживяха истинска експлозия на създанието. "Всички иновации и открития по време на този исторически изблик на създанието бяха направени в демократичните - капиталистически страни"³⁵. Въпреки, че жизненият стандарт на масите първоначално остава нисък, все пак той непрекъснато нараства³⁶. Широко обхватната социална политика на индустриалните страни през последвалия период стана възможна благодарение на стопанския напредък, постигнат от свободното пазарно стопанство.

Едно по-подробно разглеждане на капиталистическия стопански ред от една страна, и на индустриализираните "капиталистически общества от друга", показва все пак, че никъде капиталистическите принципи не се прилагат в чиста форма. В тези общества е налице широко обхватно социално законодателство, което в никакъв случай не произхожда от капиталистическата система, а напротив - от съвсем различни и алтруистични извори. Основните принципи на капиталистическия ред сами по себе си са индивидуалистични и безлични³⁷. Там, където липсва контролът чрез социално законодателство и лични етични мащаби, пътят към егоцентричните бизнес - подходи и безразличие към човека съвпада с този на експлоатацията. По тази причина критиката към тази система никога не стихва. Там, където социалното законодателство за защитите на слабите е още в своето начало и е недостатъчно развито, слабите са изложени на опасността да бъдат ощетени и експлоатирани.

³³М.Новак ; Freedom with Justice. Catholic Social Thought and Liberal Institutions. Сан Франциско: Harper & Row 1984. 90; виж особено 87-96.

³⁴ Пак там.

³⁵ Пак там, 161.

³⁶ Продуктивността на свободната, демократична икономика допринесе много за подобряване условията на живот на човечеството. Със съжаление трябва да отбележим, че - според оценките на някои експерти - " 800 милиона на тази планета гладуват. Но само преди 200 год. населението на земята в по- голямата си част живееше по начин, който може да бъде описан като "безсмислен, беден, мръсен и кратък". На огромната съзидателна сила на модерния труд се дължи нарастването на населението на земята на 4,6 милиарда, от които 3, 6 милиарда са избегнали крайната бедност." (М.Новак: Freedom with Justice, 164).

³⁷Класическата теория се характеризира с абстрактен, технически език обслужван от понятия като труд, земя, капитал, търсене и предлагане, популателна сила, потребление и пазар, "Дейният човек с неговите очаквания и изисквания към стопанството не се проявява. Това анонимно икономическо мислене продължава и в неокласическото схващане за стопанството, което влияе и днес върху различните либерални варианти на познатите учебници и на стопанското ежедневие". (Едгар Хаупт в Wirtschaftliche Sachgesetzmäßigkeit und Wirtschaftsethik. Grundprinzipien einer sozialen Marktwirtschaft. Gespmch katholischer Unternehmer am 7. März 1987, изд. от диоцез Есен, 1987, 14)

Целта на стопанството се поставя наравно с максимализирането на продуктивността, (виж пак там 14.)

"С това не се отрича, че личният интерес и конкуренцията имат собствена динамика"³⁸. Голямата заслуга на либералния капитализъм е, че призна основополагащото значение на предприемаческата и търговска свобода за творческото развитие на стопанството. Това достижение не бива да се губи. Друга негова заслуга е, че капитализмът стимулира "към отказ от консумация и съкровища в полза на инвестирането в творческо предприемачество"³⁹.

Фаталната грешка на либерализма се състои в преувеличеното изискване за свобода и вярата, че законът за търсенето и предлагането сам може да осигури благополучното развитие на икономиката. Като логично следствие от това заблуждение следва отхвърляне на нравствените норми (т.е. отхвърляне на изискването за придаване нравствен смисъл на икономиката, който е по-възвишен от голия стремеж към печалба), както и до обявяване на тези норми за недопустимо вмешателство в икономическата свобода⁴⁰.

В крайна сметка всяко общество се вижда принудено да изработва все по-ефективни стопански закони с цел ограничаване и контролиране на тоталната икономическа свобода. Това законодателство не е нищо друго освен резултатът от изискванията за поставяне пред стопанството на по-висши, нравствени цели. Най-сетне това са (поне в по-голямата си част) изисквания на нравствения закон. Доколкото обаче това законодателство остава чуждо на капиталистическия дух, то неговият индивидуалистичен и неперсонален манталитет е с склонен да овладее непокритата от закона сфера на свобода.

Според капиталистическите принципи трудът се превръща в обикновена стока, която след анализ на конкурентоспособността и възможностите за печалба, се натрупва и заплаща в рамките на социалното законодателство на държавата. Неперсоналният характер на условията за заетост подкопава връзките на лоялност и вместо на нея дава шанс на класовата борба.

Капитализмът води по-нататък до концентриране на имуществени стойности в ръцете на сравнително малко граждани, може би около 5 % от населението. По-голямото богатство и по-голямата власт вървят ръка за ръка. Това не е непременно бедствие. Власт се концентрира и у други. Упражняването на власт става бреме, когато не е подчинено на изискванията на общото благо и моралния ред, не е съобразено със справедливи закони, чието непартийно приложение се контролира от съда⁴¹. Католическото социално учение във всички случаи предпочита и насърчава политика, която държи в шах тенденцията за концентриране на богатството у малцина и улеснява по-широкото му разпределение.

³⁸ Йозеф кардинал Хьофнер: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*. 10

³⁹ М.Новак: *Freedom with Justice*, 10.

⁴⁰ Според създадената от Адам Смит традиция в сила е следното: "пазарът и етиката са несъвместими, защото доброволните морални постъпки противоречат на пазарните правила и просто биха изхвърлили предприемача - моралист от пазара", (Й, кардинал Ратцингер: *Marktwirtschaft und Ethik*" в: Л.Поос [изд.]: *Stimmen der Kirche zur Wirtschaft*, Кьолн: Bachem 1986 [Beitrage zur Gesellschaftspolitik 26], 51).

⁴¹ Сравни с много добрите бележки на Х.Заутер; относно границите на капитализма *Armut und Reichtum auf Weltebene und und die Grenzen politischer Lösungsversuche*, Вунертал :Brockhaus 1983. 63-73

Според оценката на Църквата, либералният капитализъм не дава правилен отговор на стопанските и социални потребности на обществото. Църквата не търси помощ от либерализма, "който се оказа напълно неспособен в решаването на социалните въпроси" (QA 10). Тази оценка на Пий XI. и днес е оценка на Църквата (виж ММ 58. РР 26; 33; ОА 26; 35;). Йоан Павел II. обяснява, че една система, която - независимо под какво име - пренасочва приоритета от личността и труда към капитала трябва да бъде наричана капиталистическа и да бъде отхвърлена, (виж LE 13). Тази оценка се отнася за либералния капитализъм, независимо, че избраната от папата формулировка е ясна и включва държавния капитализъм, който ще бъде засегнат по-нататък.

2. МАРКСИЧЕСКИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

Социализмът възниква в средата на XIX. век като реакция на бедността и униженията, които много работници и техните семейства понасят в началото на индустриализирането, както и като протест срещу капиталистическата система, интерпретирана като причина за тези обстоятелства. Протестът намира израз преди всичко в трудовете на Карл Маркс⁴², който се почувствувал предизвикан от мизерната съдба на работниците във фабриките и пожелал да излезе в тяхна защита. Неговите идеи са определящи в теорията и развитието на социализма.

Маркс обвинява капитализма, защото отнема на работниците справедливото възнаграждение за труда им. Бедният работник е принуден да продава на капиталистите своя труд като стока. Продажба и покупка се осъществяват според закона за търсенето и предлагането, като при това капиталистът винаги се опитва да купи труда на възможно най-ниска цена. Следствието е, че работниците завинаги, са унижени до състояние на бедност и нищета.

Отстраняването на злото според марксовия социализъм се състои в ликвидирането на частната собственост, особено на частната собственост върху средствата за производство, но също и върху терени и плодородна земя, транспортни средства и повечето други активи⁴³. Те се прехвърлят в ръцете на държавата, която ги стопанисва, ръководи икономиката и е единствения работодател. Една централна администрация съставя стопанския план, който поставя целите и определя приоритетите, фиксира техническите способности и осъществява разпределението на социалния продукт. След няколко преходни фази, които се характеризират с революционната диктатура на пролетариата, се постига безкласово социалистическо общество с еднакво благосъстояние за всички.

⁴² Най-прочутите негови книги са *Kommunistische Manifest* (1848) и *Das Kapital* (1867-1894).

⁴³ Според Маркс преходът от частна към обществена собственост се осъществява като обективна необходимост. В процеса на конкуренция между различните собственици по-слабия винаги се отстранява. Накрая остават само малко на брой капиталисти, които контролират всичко, но - поради бедността на масите - не могат да продават своята продукция. В този пункт следва неизбежният срив на капиталистическата система. В една последваща революция масите на пролетариата прехвърлят собствеността на малкото останали капиталисти в обществена собственост и установяват справедлив ред, в който всеки работи според способностите си и получава според потребностите. Тези и други идеи на Маркс все пак са далеко отиващи теоретични спекулации, които никога не са били потвърдени от действителността, "Според марксовия анализ би трябвало диалектичният скок - от капитализъм към марксов социализъм - да се състои първо във високо развитите индустриални държави Англия, САЩ и Германия. В действителност марксизмът дойде на власт в аграрните страни Русия, Полша, Румъния, България, Китай и т.н., при това не по пътя на диалектиката, а с въоръжено насилие". (Й. кардинал Хьофнер : *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*, 34).

От тази теория естествено произтича учението за класовата борба. След това двете класи - на капиталистическите собственици и на безимотните работници - застават непримиримо една срещу друга. Първите естествено не са съгласни доброволно да се откажат от своите привилегии. С вътрешна необходимост класовата борба води в края на краищата до отстраняване на малкото капиталисти и до одържавяване на цялата собственост.

За Маркс атеистичният детерминизъм е философска рамка на теорията му. Атеистични бяха всички комунистически държави, които възприеха марксистическия социализъм, както и кадрите на комунистическите партии. Науката не е единомислена, дали атеизмът е присъщ на тази система. Без съмнение марксизмът облича централния авторитет с изключителна власт. За да постигне своите политически и стопански цели, тази власт иска да е безспорна. Комунистическите държави имат много силно влечение към тоталитаризъм. Погледнато от такъв ъгъл, техните претенции са несъвместими с повелите на вярата в Бога и религията. Затова държавният авторитет или е едновременно и религиозен авторитет (както в царството на инките), или съществуването на Бога се отрича. Най-малкото, подобно отхвърляне е много целесъобразно за осъществяването на марксистическите държави.

Системата на марксистическия социализъм в комунистическите държави получи сериозен, ако не и смъртоносен удар по време на "перестройката" на бившия руски президент Михаил Горбачов и чрез отстраняването на комунистическото господство във всички източно-европейски държави в края на 1989 год. Марксизмът беше отхвърлен, както поради проявеното си стопанско безсилие, така и заради деспотичното тоталитарно господство. Това все пак не означава, че всички форми на социализма са ликвидирани. Предишните комунистически партии продължават да съществуват по-скоро като социалистически групировки с реформирани слабо радикални програми.

Социалистическите теории - в доста смегчена форма - все още имат голяма привлекателна сила, особено за най-бедните групи от населението, за слабо развитите държави и интелектуалците. Социалните реформатори често показват "при изработването на проекти за идеален стопански ред предпочитание към централизирано управляваното стопанство"⁴⁴. Без съмнение застъпването на социалистите за експлоатираните работници и за по-голяма социална справедливост е идеал, който събужда симпатия в добросърдечните души, докато при сравнение - принципите на капитализма изглеждат индивидуалистични и егоистични. Грижата за онеправданите и подтиснатите е заслуга на социализма, който би трябвало да бъде интегрална съставна част на справедливия стопански ред. Централно управляваното стопанство обещава по-голямо единство на действията, насочени към целите, идентифицирани като важни.

От друга страна странно контрастират "затвореността на социалистическата система с нейната стопанско-социална неефективност. Навсякъде по света на зависимите от капиталистическата система им е по-добре, отколкото при социалистическата. И то не само стопански, а също и по отношение разграждането на социалните ограничения, самоопределението, участието във взимането на решения, отстояването на индивидуалната и обществена свобода"⁴⁵. Ако всичко е казано и направено, то

⁴⁴ Й. кардинал Хьофнер; "Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik"

⁴⁵ Вилхелм ф. Каиу: "Gibt es eine christliche Option für ein Wirtschaftssystem?" in Kann der Christ Marxist sein? Muss er Kapitalist sein?, изд. Артур Утц, Бон: Scientia Humana Institut 1982, 86.

практическият резултат на марксистката идеология е концентрацията на власт в ръцете на всесилна държава и маси от население, на което е стеснено или отнето не само правото на собственост, а и други основни права. Афинитетът към структурно насилие в марксистическата система е очевиден.

Съдбоносната грешка на марксистическите системи, която е вътрешно присъща за тях и затова непредотвратима, се състои в "далеко отиващия отказ от *инициатива*, на чието място се поставя пълното, а при необходимост и принудително налагано подчинение на заповедите отгоре: поради това обозначението "заповедно" или "насилствено стопанство" е най-малкото толкова сполучливо, колкото и обичайното за научната езикова практика означение "централно управлявано стопанство"⁴⁶. Отново се загубва свободата за творческа дейност, която е най-голямото постижение на капитализма в противовес на задушавания стопански контрол на държавата при абсолютизма. Цената за това е висока: пасивност на наемните работници, недостатъчен интерес към работата, разсипническо използване на ограничени ресурси, немарливо отнасяне към машините и инструментите, недостатъчно творчество, чести грешки в планирането, свързани с недостиг или излишък от стоки и всеобщо мудно стопанско развитие⁴⁷.

Потвърди се, че човекът е "твърде лош за социализма"⁴⁸. Социализмът предпоставя силно алтруистична личност, мотивирана от идеалите на солидарността. В действителност хората са наранени от греха и заинтересувани преди всичко от своята изгода, точно по този начин, който капитализмът взема за свой изходен пункт. При по-близко вглеждане се оказва, че греховната натура на човека не е единствения и даже, може би, не главния виновник. Всъщност е виновна и може би, много повече социалистическата система. Стопанските планове, измислени и диктувани отгоре за всеки, неизбежно са твърде неточни и тъй като отхвърлят принципа на субсидиаритета, не могат да се справят с изискването за задоволяване на личните и колективни протребности на хората. Тъй като гражданите не откриват в тях собствените си интереси и тези на ближните, то те бавно се съгласяват на сътрудничество или го отхвърлят.

Един по-нататъшен извънредно опасен недостатък на марксистическия социализъм е далеко отиващото отстраняване на частната собственост. Прехвърлянето на най-важните дялове от частната собственост в полза на държавата води до една властова концентрация, която представлява тежка заплаха за гражданските права. Държавата се превръща в най-важния, ако не и единствен работодател, който може да понижи или уволни всеки, който опонира или е изпаднал в немилост по друг начин. С това се задушават в зародиш една от главните цели, които социализмът написа на знамето си: край на експлоатацията на човека от човек и преди всичко на работниците. Според Йоан Павел II, нарушаването на правата на работниците е решаващият фактор, който доведе до промените в комунистическия блок, "Масите на работниците са тези, които отнеха легитимацията на идеологията, която самозвана говореше от тяхно име" (СА 23).

По същия начин остана неизпълнено голямото обещание за равното разпределение на притежаваното. Промъкват се информация за привилегиите, които осигурява господстващият елит от функционери за себе си и своите фаворити. Много повече се

⁴⁶ О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Frieden*.

⁴⁷ В страни с частностопански ред държавните сметни палати постоянно Доказват разсипническо използване на ресурсите в нечастните обществени сектори.

⁴⁸ В.Лахман: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt?* WuppertahBrockhaus '986, 1 02

знае за системата от поощрения за високи постижения, които трябва да се прилагат за стимулиране на ефективен труд. Социалистическите страни твърдят, че макар и общият жизнен стандарт да не е висок, то в тях поне никой не е в нужда. Всеки има необходимия за живот екзистенц минимум. Може би това е вярно до известна степен⁴⁹. Все пак има сведения за противоположното, които поставят самото твърдение под въпрос⁵⁰. В последно време стана по-ясно отпреди, в каква степен социалистическите общества страдат от истински недостиг на хранителни продукти. Във всеки случай шансовете на един народ да излезе по-бързо от изостаналост в система на марксистически социализъм не са най-добрите⁵¹.

Теорията за класовата борба не съответствува на действителността. Тя се представя от марксистическия анализ като неизбежна и съзидателна. В нея насилието се представя като необходима крачка към един по-добър и по-справедлив свят. Теорията изхожда от това, че всички собственици на капитал са несправедливи и зли, а всички работници - порядъчни и добри. В действителност, както при работодателите, така и при наемните работници има добри и лоши. Основната заблуда на класовата борба се състои в идентифицирането на всичкото зло в света с частната собственост и всичко добро с недостатъчно дефинираната противоположност. Изпълнената с насилие класова борба не постига справедливост, а създава несправедливост; тя не е съзидателна, а разрушителна - тя не съгражда, а разрушава. Следствие от класовата борба е ново подтисничество, което е по-безмилостно от предишното: задушавачата хватка на държавния капитализъм и диктатурата на социалистическото партийно ръководство.

За социализма, както и за капитализма крайната цел на стопанската дейност е материалното благосъстояние. Двете системи са материалистични в своята ориентация, като при това утилитаризмът на капитализма има предимно индивидуалистична натура, а този на социализма е повече партийно и национално ориентиран. Нито една от двете форми на утилитаризъм не може да даде отговор на въпроса за истинския смисъл на живота (сравни СА 24); никоя от двете не съответствува на изискванията на истинския морал.

Учението на Църквата многократно и недвусмислено отхвърли марксистическия социализъм по следните причини :

1. заради тоталната материалистична ориентация и произтичащия от това атеизъм (QA 112; 118; MM 34; OA 26);
2. заради отхвърлянето на частната собственост, което е посегателство срещу човешките права и накърнява общото благо (RN 7.; QA 112; CA 24);

⁴⁹ Но не може да се отрече, че в комунистическите общества досадни малцинства и активни членове на църкви и религии в миналото и днес често са жертва на подтискане, преследване и обедняване: създават се нови прокудени.

⁵⁰ Бившият вицепремиер Ли Кси-нян, водещ специалист по национална икономика на Китай, признава, че в [...] 100 милиона китайци нямат достатъчно храна. Средната жилищна площ на глава от населението в градовете през 1980 е била по-малка, отколкото през 1949 г. (Readers Digest, November 1981, 45). Под комунистическа власт даже аграрна страна като Полша се нуждаеше от подпомагане с хранителни продукти.

⁵¹ Не бива да пропуснем да отбележим, че най-нисък е жизненият стандарт в развиващите се страни с централно стопанско планиране и държавен контрол.

3. заради фалшивата илюзия за равенство и заради подтискането на предприемаческата инициатива в името на тази илюзия (RN 26; 55; SRS 15):
4. заради диалектиката на насилието и класовата борба (QA 112. OA 26; 34; CA 14);
5. заради опасната представа за държава с неограничена властова компетентност (RN 21; OA 34; CA 13).

Християнинът "не може да се съгласи с марксистката идеология, с нейния атеистичен материализъм, с нейната диалектика на насилието, и в края на краищата с начина, по който личната свобода се разтваря в общността". Би било илюзия и грешка "да се възприемат [...] елементи на марксисткото изследване [анализ], като при това се пренебрегва насилствения и абсолютичен характер на обществото, към което тези методи постепенно водят" (OA 26; 34).

3. СОЦИАЛНОТО ПАЗАРНО СТОПАНСТВО

Социалното пазарно стопанство свързва творческите сили на свободния пазар със защитните мерки на социалното законодателство. То почива върху два стълба: на свободния пазар и държавния контрол, без да се признава доминираща роля на нито единия от двата. То гради не само върху отделната личност, нито само върху държавата. То (социалното пазарно стопанство - б.п.) подчинява много повече и двете в служба на общото благоденствие на хората, на обществото и общността на народите, както по-горе беше изведено в изложението за целта на стопанството. Понятието "социално пазарно стопанство" е създадено след войната във федерална република Германия⁵² обаче характеризира стопанския ред на много страни от Първия свят. С израза "демократичен капитализъм", който се използва от авторите в САЩ⁵³ те сполучливо попадат по същество на същата позиция, но поставят - в понятието и съдържанието - един по-силен акцент върху капиталистическия елемент на стопанството.

В пазарното стопанство търговията и индустрията конципират своите стопански планове на независима основа. Земята за обработка, къщите и средствата за производство принадлежат на частни собственици, които могат да разполагат с тях свободно. Всеки може да се отдаде на занаят или да основе предприятие. На свободата на отделния човек и личното творчество е предоставено широко поле за действие. Търсенето и предлагането се регулират чрез свободна конкуренция. Правилно се оказва твърдението на капиталистическата теория, че предприемаческата свобода, свободната конкуренция и свободната търговия упражняват в стопанството позитивна функция. При нормални обстоятелства, конкуренцията на пазара е в състояние да стимулира стопанския напредък и да предпази клиентите от прекалени цени и експлоатация. Който е в конкуренция "има по-малко желание и възможност да продава на

⁵² Понятието произхожда от Алфред Мюллер-Армак - един от бащите на социалното пазарно стопанство в Западна Германия. Формулата на Успеха на социалното пазарно стопанство може да се сведе до следните 5 пункта: 1. Защита на почтенната конкуренция от законодателя. 2. Разпределение на властта, а не властова концентрация. 3. Социално партньорство, а не класова борба. 4. Свобода и справедливост чрез приложение принципа на субсидиаритета като принцип за порядъка в солидарно действащото общество. 5. Широко разпределение на собствеността чрез формиране на капитал в ръцете на наемните работници.

⁵³ виж М. Новак: The Spirit of Democratic Capitalism, Ню-Йорк: Simon & Schuster 1982

спекулативни цени" отколкото онзи, "който единствен предлага дадена стока", защото ако някой се осмели да изисква прекомерни цени, то "хората биха го напуснали и отишли при друг, който продава по-евтино"⁵⁴. С други думи: продавачът не може да поставя произволно високи цени.

Възниква въпросът, дали социалното пазарно стопанство в края на краищата не е една видоизменена омекотена форма на капитализма, за която формулировката "демократичен капитализъм" е донякъде е по-близка. Една съществена разлика спрямо *Laissez-faire* - капитализма (либералния капитализъм - б.п.) се състои в това, че социалното пазарно стопанство недвусмислено подчинява капитала и собствеността на по-високи цели, отколкото стремежа към печалба и по-точно в служба на всеобхватното (материално, културно, политическо и религиозно) общо благо на всички и - поне в контекста на религиозната и особено християнската вяра - почитанието на Бога и развитието на неговото мироздание. В този смисъл самото получаване на високи доходи и големи капиталови натрупвания не са безнравствени, докато са в служба на тези цели. "Така употребата за инвестиция може да оправдае високите доходи от собствеността"⁵⁵. Натрупването на капитал в края на краищата намира оправдание в целите, на които служи.

Като има предвид изискванията, които произлизат от високите цели, то социалното пазарно стопанство не насърчава - в противоположност на либералния капитализъм - пълната свобода на конкуренцията и предприемачеството. Непочтената конкуренция се изключва чрез държавата. Тя определя също правилата за "Fair play" (честна игра - б.п.). Законът за търсенето и предлагането сам не може да осигури справедлив стопански ред. Заплатите и условията на труд трябва да се договарят самостоятелно между профсъюзите и обединенията на работодателите в условия на тарифна автономия, като техните минимални изисквания се гарантират от социалното законодателство. Господството на пазара чрез монопол, частичен монопол, картели и т.н. трябва да се възпрепятства. Неизбежните монополи трябва да са подложени на обществен контрол. По-нататък: само част от търсените блага и услуги могат да се предложат от пазара. Помощта на общността се търси там, където трябва да се задоволят колективни потребности. Към тези потребности, "които частично подлежат на предлагане на пазара се отнасят (редом с обезпечаването на пазарно-слабите и пазарно-пасивните) благото 'поносимост на околната среда спрямо производството' и определен размер помощ за развитие, изисквана от световното общо благо"⁵⁶. Прилагателното 'социално' не е само художествен епитет към името на системата. Много повече, то изразява същностна съставна част и основополагащо задължение на този стопански ред.

Обезпечаването на социално слабите, напр. на безработните, на тези които заради инвалидност, болест или възраст са нетрудоспособни, на самотно отглеждащи децата си родителски части, докосва основателното желание на социализма относно справедливи условия на живот за всички. Обаче противно на тенденцията в социалистическите общества към централизъм, социалното пазарно стопанство облекчава, доколкото е възможно, децентрализирането на грижите за социално слабите

⁵⁴ Конрад Суменхарт, цитиран при Йозеф кардинал Хьофнер: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*, 7.

⁵⁵ О. фон Нел-Бройнинг; *Gerechtigkeit und Freiheit*, 221.

⁵⁶ Л. Поос: *Kirche und Wirtschaft in der Verantwortung für die Zukunft der Weltwirtschaft b Stimmen der Kirche zur Wirtschaft*, 20.

чрез включването на междинни групи като църкви, милосърдни организации, съседски групи и други доброволни обединения.

В социалното пазарно стопанство икономическата дейност и политическата система остават разделени една от друга, при това стопанското планиране не е задача (поне не съществена) на държавата. Стопанското планиране остава главно в компетенцията на частните предприемачи. Държавата е призвана да се намесва само по субсидиарен начин и то, доколкото е необходимо за предотвратяване на сериозни нарушения и несправедливости в стопанския процес и, за да гарантира, че стопанството ще постигне своята цел.

Социалното пазарно стопанство има многобройни предимства спрямо централно управляваното стопанство. То открива свободни пространства за всички заети в стопанския процес. От нето масата на населението печели в областта на потреблението, спестяването, натрупването на състояние, както и чрез свободния избор на професията и работното място. Социалното пазарно стопанство предизвиква по-ефективно използване на средствата за производство, по-голяма способност за приспособяване към обществените промени и по-значима способност за иновации. Пазарното стопанство като цяло е в състояние по-добре да решава проблеми. В него, съответно на натурата му, продуктивните по-малки и средни предприятия намират добър шанс да оцелеят и растат. Силна средна класа е сърцето на пазарното стопанство. Като стълб на стопанска сила, тя гарантира функционирането на динамична конкуренция. Социално пазарно стопанство и средни предприятия са две страни на една монета.

Според до сега описаното може да се каже, че социалното пазарно стопанство в голяма степен реализира целите на католическото социално учение. "Католическото социално учение счита пазарното стопанство за правилната основна форма на стопански ред"⁵⁷. Повече от всички други форми на стопански ред, социалното пазарно стопанство е съгласувано с основните принципи на католическото социално учение.

Развиващите се страни многократно изразяват мнение, че на международно ниво социалното пазарно стопанство е твърде неудовлетворително. В този ред обаче има предимства и недостатъци за двете страни. Развитите индустриални страни също се чувствуват заплашени от свободна международна търговска политика, защото тя ще отвори техните пазари за стоки от страните с ниска работна заплата. Приспособяване трябва да стане и от двете страни. Решение на международните стопански проблеми може да се очаква само от пазарното стопанство, даже ако за това са необходими известни общи правила за игра, не обаче от система с централно планиране.

⁵⁷ Й.кардинал Хьофнер: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*, 24 Йоан Павел II. също изразява съгласие за "пазарно стопанство" (виж СА 42). Теодор Хер изтъква следните сродства между социалното пазарно стопанство и католическото социално учение: Двете защитават човешката свобода и се стремят към възможно най-голямо самоопределение, отговорност и творчество в стопанския процес. Двете признават принципно позитивната роля на успеха и конкуренцията в стопанството. Двете се застъпват за частна собственост и частно стопанство. Те излизат в полза на принципите на субсидиаритета и общото благо, подчертават социалната отговорност. (Katholische Soziallehre. Eine Einführung, Падерборн: Bonifatius)

4. ДЕМОКРАТИЧНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

Сроден със социалното пазарно стопанство, но по-близък до марксистическото мислене е демократичният социализъм. Той се застъпва за системата на свободния пазар и толерира частната собственост. Под влияние на марксистическите си корени обаче, той облагодетелства държавната намеса в икономиката и е склонен да предоставя по стопанските въпроси последната дума на държавата. Следователно демократичният социализъм подкрепя одържавяването на важни икономически браншове като минно дело, индустрия и обществено осигуряване. Той се стреми към всеобщо доближаване на доходите - чрез прогресивно данъчно облагане на приходите и имуществата, както и чрез социални отчисления от една страна и дотации върху доходи, надбавки и социални помощи от друга. Такава политика естествено намалява възможностите за формиране на капитали; за съжаление отслабват и икономическите стимули. Предприемачите имат ограничени шансове да приложат стопанската си смелост. Като следствие от марксизма, социализмът често показва по-големи резерви спрямо религиозните желания и се проявява доста либерално по въпросите на културата, морала и образованието.

Като икономическа теория социализмът отдавна е преодолян в индустриалните държави, докато за Третия свят той все още е привлекателен; във Втория свят сега става алтернатива на марксистическия комунизъм. Известен е опитът на Танзания да осъществи един африкански модел на социализма. Въпреки значителната помощ за развитие, особено от Швеция, опитът се провали. Една от причините за това бе, между другото тази, че "селяните получиха социалните придобивки от правителството (училища, здравеопазване, снабдяване с питейна вода и т.н.), но не заплатиха със съответните по-високи производствени постижения, за което бе многократно апелирано"⁵⁸. От друга страна държави като Южна Корея, Тайван и Сингапур, които, заложили съвсем съзнателно на пазарната система, постигнаха забележителен жизнен стандарт и икономически напредък.

Социалистически решения на стопански проблеми са привлекателни и за теологията на освобождението, която клони понякога повече към демократичния социализъм, друг път повече към марксистическия социализъм с марксистически анализ и призови за класова борба⁵⁹. Камък преткновения винаги е била голямата несправедливост при разпределението на богатството в развиващите се страни и голямата бедност на масите. За решаване на този проблем се изисква едно по-справедливо разпределение на съществуващото богатство. Но "ужасяващата бедност в тези страни не може да се преодолее просто с преразпределение, чието въздействие би приличало в най-добрия случай на капка вода върху горещ камък [...]. За съжаление и в църковните кръгове се очаква твърде бързо премахване на злината чрез обикновени разпределителни мерки, без въобще да отбележат въпроса за увеличаване на производството и повишаване на производителността"⁶⁰. Жребият на бедните може да се подобри само чрез такава стопанска политика, която стимулира творчеството в предприемаческите начинания. Подобно творчество не може да се очаква от икономика, която се планира централно на зелената маса. "Никой експертен съвет, колкото и да е интелигентен, не може да взема

⁵⁸ Х. Заутер: *Armut und Reichtum auf Weitebene*, 38.

⁵⁹ Клодовис Боф установява, че за теологията на освобождението "социализмът стои на хоризонта на историческия проект [...] по един повече или по-малко изразен начин ("Die kirchliche Soziallehre und die Theologie der Befreiung! Zwei entgegengesetzte Formen sozialer Praxis?" в "Консилиум", 17 [1981], 777).

⁶⁰ А. Раушер: *Das Eigentum. Persönliches Freiheitsrecht und soziale Ordnungsinstitution*, Кьолн: Бахем 1982 (- Католическо социално учение в, текст и коментар 15), 22.

смислени икономически решения вместо милионите граждани [...]. Освобождането на творческата енергия на хората е най-важният ключ не само за уважение на тяхното индивидуално човешко достойнство, а също и за икономическия напредък"⁶¹.

Към предпоставките на стопанско съзидание спадат училищно образование, от което зависи квалификацията на наемния работник, трудов и предприемачески етос и накрая набиране на капитали, които от своя страна предполагат готовност за спестяване⁶². На европейските държави бяха необходими много десетилетия, за да преодолеят в процеса на индустриализация бедността на широките маси и да постигнат задоволителни стопански условия за всички. Издигането в политическа програма на утопични идеали за незабавно стопанско благосъстояние не помага на бедните⁶³. Необходима е смелостта за малките стъпки.

В търсене на компромис между капитализма и марксизма стопанската политика може да се поддаде на изкушението да комбинира слабите икономически стимули с бюрократичен социализъм. Това са полурешения, които в крайна сметка не се харесват никому⁶⁴.

Икономическите стимули трябва да са силни и правилно поставени. Стимулирането на малки и средни предприятия заслужава приоритет.

⁶¹ М. Новак: *Freedom with Justice*, 182. За отбелязване е, че в Швеция, която мнозина считат за модел на демократичния социализъм и която иабягва крайностите на капитализма и комунизма, "държавната собственост е със 7% значително под средната западноевропейска и възлиза на по-малко от половината на тази в тачърстка Великобритания" (Нюзик, 5. Март 1990).

⁶² "Икономическата история от ранния капитализъм до днес не оставя съмнение, че икономическият възход на народите [...] зависи главно от три фактора: от квалификацията на работничеството от предприемаческия дух и от набирането на капитали" (Й, Меснер: *Das Unternehmerbild in der katholischen Soziallehre*, Кьолн 1968 [= Приноси за обществена политика 3], 15

⁶³ Стопанският подем в латиноамериканските страни, както и в другите развиващи се страни, предполага съществени обрати, които трябва да обхващат много неща: "нагласата на хората към индивидуален и колективен труд; поведението на политическото ръководство и чиновничеството; господстващите структури на комунално, регионално и национално ниво; отношението към собствеността; организацията на външната търговия; образованието и поведението на предприемаческото съсловие [...]; политиката на въоръжаване". Всяка частична промяна в тези фактори може да предизвика обратна на първоначалното намерение реакция. "Одържавяването на средствата за производство може, дори всичко друго да остане същото, да доведе до още по-голяма корупция; по този начин може да се увеличи неравенството в материалните условия на живот и да се влоши снабдяването на населението с жизненоважни стоки" (Х, Заутер: *Armut und Reichtum auf Wettebene*, 54).

⁶⁴ Денис Гулет е на мнение, че точно християнските демокрации в Латинска Америка са паднали жертва на този нещастен компромис Той обръща особено внимание на експериментите в Чили при Фрай (1964-1970) и във Венецуела при Рафаел Калдера (1969-1974) и Херера Кампинс (1979), Неговите съображения заслужават внимание ("*Economic Systems, Middle Way Theories and Third World Realities*", в *Readings in Moral Theology* Nr. 5: *Official Catholic Social Teaching*, издание на С, Е Curran/R, А. McCormick, New York: Paulist Press 1986, 347-349)

III. ПАЗАРНОТО СТОПАНСТВО В СЛУЖБА НА ЧОВЕШКИТЕ ПОТРЕБНОСТИ

1. РЕГУЛИРАЩАТА ФУНКЦИЯ НА ПАЗАРА И КОНКУРЕНЦИЯТА

Пазарът се състои в размяна на стоки в хода на стопанския процес. Той е важен инструмент за насочване стопанството към потребностите на общото благо. "Посредством своето търсене той предава поръчките от потребителите на производителите, като едновременно с това им показва какви стоки могат да пласират предвид необходимите производствени разходи [...]. Той (пазарът -б.п.) мобилизира в максимална степен силите на стопанското общество, като има за цел постигане на по-богато и по-добро задоволяване на неговите жизнени и културни потребности"⁶⁵. При равни цени пазарът облагодетелства най-добрите стоки, тъй като те намират най-много купувачи; при едно и също качество пазарът предпочита най-евтините стоки, тъй като те се продават най-добре. Този принцип функционира надеждно като компютър и предприятията се съобразяват с различните, непрекъснато променящи се потребности и търсене на потребителите. Освен това свободният пазар осигурява и "грижливо боравене с ресурсите 'капитал и суровини', тъй като световната конкуренция принуждава фирмите към постоянни усилия за непрекъснато ограничаване на разходите, тоест да пестят капитал и суровини"⁶⁶.

Този процес на селектиране от страна на купувачите води неминуемо до конкуренция между производители и продавачи. При нормални обстоятелства и когато не е деформирана от манипулации, конкуренцията дава на купувачите най-добрите стоки на възможно най-ниски цени. Между производителите ще имат успех само онези, които предлагат най-доброто качество при най-благоприятни условия. В това се състои регулиращата функция на конкуренцията в икономиката.

Едновременно с това конкуренцията се нуждае от регулатор, който да гарантира обслужващата ѝ функция за целите на съвкупното стопанство. "Само при неправилна преценка на човешката природа либералното народо-стопанско учение може да приеме, че свободният личен интерес в конкуренцията би трябвало да доведе до хармония в интересите [...] Болшинството членове на обществото винаги ще се опитват да реализират личния си интерес чрез пренебрегване правата на другите. В една либерална система от типа *Laissez-faire* това води до нечестна, разрушителна или нерентабилна конкуренция"⁶⁷.

⁶⁵ Й. Меснер: *Das Naturrecht*, 991

⁶⁶ Т. Хер: *Katholische Soziallehre*, 146. Енцикликата "Centesimus annus" признава в пазара също "най-ефикасния инструмент за влагане на ресурси и най-доброто задоволяване на потребностите" на хората (СА. 34), въпреки че обръща внимание на факта, че има много потребности, които пазарът не може да задоволи, и за тях необходимите грижи трябва да се положат предварително

⁶⁷ Й. Меснер: *Das Naturrecht*, 1152. Злоупотребите на неограничената конкуренция срещат многократната критика на църквата. "Тази концентрация на сила, която е естествен резултат от принципно необузданата свобода на конкуренцията, и не би могла да свърши по друг начин освен с оцеляването на по-силния, тоест в повечето случаи по-бруталния и по-безсъвестния, е специфична особеност на по-новото икономическо развитие" (QA 107). "Само инициативата на отделния индивид и свободният простор на конкуренцията не могат да гарантират успеха на развитието. Не трябва да се допуска богатството на богатия и силата на силния да стават по-големи, като се увековечава нищетата на народите и се засилва робството на подтиснатите" (PP 33).

Съгласуването на конкуренцията със социалното целеполагане на стопанството изисква правна и друга регламентация. Тъй като стопанският либерализъм не взе предвид тази необходимост, той доведе до монополен капитализъм и по този начин - до край на свободната конкуренция. Контролираната със закон конкуренция е една от съществените разлики между либералния капитализъм и социалното пазарно стопанство. Законова регулация на конкуренцията днес се счита за необходимост във всички държави. В интерес на общото благо законът трябва да гарантира, че "никой, който има възможност да отговори на търсенето чрез по-евтини или по-добри стоки, не може да бъде възпрепятстван от форми за ограничаване на конкуренцията: Свободата на стремежа му към печалба и готовността да служи по-добре на общия стопански интерес трябва да се защитават от всякакви домогвания и ограничаване на конкурентноспособността му чрез методи на некомпетентно упражняване на сила"⁶⁸. Все пак законодателството не може само да установи почтен ред в конкуренцията, ако стопанските съюзи не помагат на държавата и не се застъпват за спазването на нормите.

Поради това свободната конкуренция не е в състояние да носи отговорност за човешкия фактор и екологично съобразените производствени разходи. Тя не може да гарантира справедливо възнаграждение, ако пазарът на работна сила надвишава търсенето, което се случва често. За това вече споменахме.

За налагането на справедливи възнаграждения и други условия на труд решаваща беше ролята на профсъюзите. Мярата, в която профсъюзите издигнаха труда до равностоен партньор на капитала, извоюва на труда власт за преговори, които са предпоставка за справедливо функциониращ пазар на труда. Затова профсъюзите трябва да се разглеждат като интегрална съставна част от системата на социалното пазарно стопанство.

Свободната конкуренция не може да оправдае последствията, които произлизат за околната среда и човешкото здраве от техниката на производство. Не само емисиите на индустрията, но също и използването на химикали (изкуствени торове, препарати за борба с вредители) в селското стопанство и целият моторизиран транспорт са част от този проблем. Неговата заплашителност става от година на година все по-очевидна. Само едно социално и ориентирано към околната среда законодателство е в състояние да се съобрази с тези фактори и скрити производствени разходи. При това не може да се пренебрегне факта, че социалистическото общество не успя да се справи в никакъв случай по-ефективно с тези проблеми, отколкото пазарното стопанство. Напротив, там проблемите на околната среда са много повече пренебрегвани.

Държавна намеса в ценообразуването често се насърчава от известни кръгове с обяснението, че дава възможност на бедните да придобият важните за оцеляването им стоки, като хранителни продукти, облекло и жилище на цени под пазарните. Опитът показва, че селяните и други производители вече не са съгласни да изнасят на пазара продукти, ако цените им са много ниски, вместо това те работят само за собствените си основни потребности. "Който стабилизира цени, гарантира застрашени работни места чрез субсидии, обещава на развиващите се страни по-високи цени, увеличава заплати,

⁶⁸ Й. Меснер: Das Naturrecht, 1156. "Непосредствената цел на правилата за конкуренция трябва да бъде установяването и запазването на равнопоставеността на конкурентните условия. Тази равнопоставеност е заплашена главно от капиталовото надмощие на големите фирми, които чрез подбиване на цената, било то директно или индиректно - посредством предлагане на специални допълнителни услуги за купувачите на техните продукти - знаят как да отстранят от пазара по-малките фирми, за да си подсигурят чрез подбиване на олигополни или Монополни позиции по-високи печалби" (също и 1172).

установява ниски лихвени проценти и т.н. има етичните убеждения на своя страна. Етиците са именно тези, които първи насърчават държавна намеса в стопанския процес"⁶⁹. Учените-икономисти предупреждават непрекъснато за негативните последици от намеса в оптималното използване на ограничени ресурси. Резултатите от подобна намеса са липса на стоки на пазара или - в случай на известни субсидии - неизползвано свръхпроизводство и пилеене ресурсите на обществото. Това също противоречи на етичните съображения. Това не изключва факта, че в някои случаи дотираните от държавата цени в полза на бедните могат да бъдат поне временна помощ и решение.

Принципът на личния интерес действащ в пазарното стопанство и конкуренцията, не е най-възвишения. Влиянието му върху характера на човека обаче не е без значение. "Той изисква всекидневни малки актове на самоограничаване. Това не е достатъчно, за да стане един човек добродетелен, но дисциплинира многобройни граждани в поведение на постоянство, умереност, предвидливост, самообладание", както и в налягане на силите им. Дори и моралистите да го считат за "непълн, той трябва въпреки това да се възприеме като необходим"⁷⁰.

2. ПРЕДПРИЕМАЧЪТ СЛУЖИТЕЛ НА ОБЩОТО БЛАГО

Католическото социално учение откри доста късно предприемача⁷¹, като цяло то познава само работодателя. И все пак милиони хора са самостоятелни в малки и големи предприятия. В кризите на индустриалната революция, работодателят се счита - пък и в днешно време - като цяло за онзи, който най-вече е отговорен за социалните проблеми. Това обаче не отговаря в пълна степен на неограничения принос, който предприемачът дава за стопанския напредък. Социалните проблеми на едно развиващо се общество винаги са резултат от различни фактори; безскрупулният стремеж към печалба на някои мениджъри е само един от тях.

Папа Йоан Павел II. отбелязва, че "степената на благосъстоянието, на което днес се радва обществото, би била немислима без динамичната фигура на предприемача, чиято задача се състои в създаване такава организация на човешкия труд и средствата за производство, че да се произведат необходимите за благо и напредък на обществото стоки и услуги"⁷².

Извън политическата активност християнското социално мислене трябва да даде подтик за „стопанска активност: спестяване, инвестиране, изобретяване и предприемачество, тъй като това са също творчески занимания, които служат на общото благо"⁷³. Предприемаческата свобода трябва да се пази, както трябва и да се

⁶⁹ В. Лахман: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt?*, 40.

⁷⁰ Алексис де Токвил: *Democracy in America*, TOM 2, New York: Vintage Books 1945, 131.

⁷¹ Учението на църквата за собствеността включва безспорно и функцията на предприемача. Павел VI. изразява особено високата си оценка за ролята на предприемачеството в обръщение към християнските предприемачи в Италия, произнесено на 8. юни 1964. Трябва да се признае също, че дори икономическите науки откриха сравнително късно предприемача; това става по-точно в публикуваната през 1912 година книга на Й.А.Шумпетер *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*.

⁷² Обръщение на Йоан Павел II. към държавните и частни предприемачи произнесено на 22. Май 1983 в Милано.

⁷³ М. Новак: *Freedom with Justice*, 53. За съжаление в определени кръгове "благодетелите на икономическата активност не само не се подчертават, но не се и зачитат". Типично е за някои

гарантира отговорността на тази свобода пред общото благо; евентуалните злоупотреби с икономическа власт да се наказват от закона.

Задачата на предприемача се състои в намирането, разработването и снабдяването на пазарите. Той трябва да подsigури необходимите за обществото стоки и услуги. Това е една изключително социална функция и отговорност. Тъй като тези стоки и услуги са многобройни, желателно е да има максимално развитие на частното предприемачество. „Социално-икономическата производителност се осъществява толкова по-пълноценно, колкото повече планиращ дух действа в уредената социално-икономическата кооперация; това е случаят, когато съществува висок размер от частна предприемаческа дейност. Ако при население от четиридесет милиона напр. два милиона по-големи, средни и по-малки предприемача в селското стопанство, индустрията, занаятите и търговията се стараят да покрият потреблението под натиска на конкуренцията, тогава социално-икономическата производителност, а оттам и повишаващият се жизнен стандарт са по-добре гарантирани, отколкото ако, както е в социалистическата планова икономика, двадесет или двеста стопански чиновници притежават монопол върху планирането“⁷⁴. Реализацията на възможно повече частни предприятия изисква малките и средните от тях да бъдат облекчени, ако тяхната производителност е също толкова голяма или по-голяма отколкото тази на големите фирми. Това отговаря на принципа на субсидиаритета. Той насърчава широко разсейване на стопанска мощ и по този начин предотвратява опасната в социално и политическо отношение концентрация на власт в ръцете на някоя олигархия или на държавата. В малките и средни предприятия удовлетвореността на наемните работници от труда и сигурността на работното място са по-големи. Средноголемите предприятия обикновено запазват своята работна сила и в трудни времена. „Собствеността, която свързана с труда на собственика формира основата на неговото препитание, е най-сигурната гаранция за здрав обществен ред“⁷⁵.

Задоволяването на постоянно променящите се потребности на обществото във връзка с предизвикателствата на конкуренцията изискват от предприемача непрекъснато приспособяване и голяма гъвкавост. Съвършеният предприемач е организатор, изобретател, откривател и завоевател. Негови мотиви (редом с осигуряване на средства за живот) са: импулс за творческо разгръщане, предприемачески дух, стремеж към социален престиж, както за мнозина и желанието да служат на обществото⁷⁶. Естествено предприемачът трябва да работи с печалба, която е средството за осъществяване на бъдещи цели. Предприятие без печалба е обречено на гибел в пазарното стопанство. Това не е само загуба за собственика, а и за наемните работници,

интелектуалци и политици да пренебрегват "буржоата" и "бакалите". Те говорят за тях често като за "прекупвачи" и "паразити" и виждат в тях главно обекти за данъчно облагане. Католическо-социалното мислене трябва ли да се съгласява с това? (също там, 181, 217).

⁷⁴ Й. Меснер: *Das Naturrecht*, 1004

⁷⁵ Също там, 1205. "Без наличието на широка база в комерсиалната класа осъществяването на демокрация е трудно и уязвимо [...] Не е случаен фактът, че демокрациите в Западна Европа, Австралия, Канада, Израел, Америка, Япония и Коста Рика почиват на широка социална база" (М.Новак: *Freedom with Justice*, 180),

⁷⁶ Социалният произход на предприемачите не е хомогенен. Те не винаги произхождат от заможни семейства с опит и традиции, както спонтанно сме склонни да приемаме. Има предприемачи от всички съсловия: работници, аристократи, свободни професии, селяни, едри земевладелци, занаятчии и не на последно място служители (виж В.Вебер: *Der Unternehmer, Eine umstrittene Sozialgestalt zwischen Ideologie und Wirklichkeit*, Кьолн: Ханщайн 1973, 42). "Най-много би трябвало да учудва фактът, че притежаването на (икономическа) собственост очевидно е една само относително незначителна предпоставка за изкачването до водеща позиция в икономическата ръководна и управленческа йерархия" (също там. 45).

които ще загубят работните си места. Следователно реализирането на печалба става „социално-етично задължение, тъй като нерентабилни предприятия са вреда и товар за народното стопанство; причиняват загуба на работни места“⁷⁷. Идеологическата употреба на думата 'печалба', която още от Карл Маркс насам смущава духовете, трябва да отстъпи място на една по-трезва преценка. Печалбата, която се връща отново в стопанството като капитал, създава нови работни места стоки, услуги, изобретения и ново благосъстояние.

„Попитайте един наемен работник [...] дали предпочита да работи в предприятие, носещо печалба или в такова, което е на червено - отговорът е предварително ясен“⁷⁸. Ако въпреки всичко печалбата често се дискредитира като нещо съмнително и асоциално, то, независимо от неразбирането на стопанската ѝ функция, „със сигурност важна роля играе и мотивът на завистта“⁷⁹. За разлика от подобно тесногърдо разбиране, предприемачът, който е създал възможно най-голямата добавена стойност, тоест печалба, без при това да е лишил работниците от техния дял, може да каже за себе си, че е действал напълно компетентно и отговорно. „По-голямата печалба на малцината не е несправедлива, щом положението на по-малко щастливите се подобрява от това“⁸⁰.

Със собствеността върху средствата за производство е свързана и отговорността за сътрудниците. „Този капитал собствениците и мениджърите не са създали със собствени сили. Те са спечелили от труда на много други хора и от общините, които са подкрепили техните усилия. Затова те са отговорни в своите решения пред тези работниците и общини“⁸¹. Определена отговорност днес навсякъде се предписва и прокарва от закона. Понякога дори съществува опасност законовите разпоредби да се превърнат в доста тежко бреме и дори да попречат на разкриването на нови работни места и разширяване на предприятието във вреда на общото благо. От друга страна в стопанския живот съществуват задължения и лоялност, които не могат да бъдат обхванати в законите. Честност и лоялност трябва да характеризират връзките на мениджмънта с клиенти, доставчици, конкуренти и не на последно място с наемните работници. Точно в икономическия живот често има какво да се желае по отношение на честността. „Привърженици на социалното пазарно стопанство подчертават, че подчертано етичното възпитание е основна предпоставка за функциониране на тази форма на стопански живот“⁸².

„Целта във всеки случай трябва да бъде превръщане на предприятието в истинска човешка общност“ (ММ 91). Реализирането на печалба и спестяването на разходи не могат никога да служат като претекст за пренебрегване ценностите на истинската човечност, които са същинската цел на стопанството. Зачитането на тези ценности увеличава в последна сметка доходността. Английският фабрикант Робърт Оуен забелязва през първата половина на миналия век, че една добре поддържана машина

⁷⁷ Й. Меснер: Das Naturrecht, 1007.

⁷⁸ В Вебер: Der Unternehmer, 80.

⁷⁹ П.Х.Верхан: Der Unternehmer. Seine ökonomische Funktion und gesellschaftspolitische Verantwortung. Триер: Paulinus 1990, 36.

⁸⁰ Й. Роулс: A Theory of Justice. Кембридж. Belknap Press 1971, 15. Папа Йоан Павел II. също признава справедливата функция на печалбата, Щом предприятието уважава, както основните потребности на сътрудниците си, така и призванието в "служба на цялото общество" (СА 35

⁸¹ Епископска конференция на САЩ: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle, Nr. 113.

⁸² Б.Херинг: Frei in Christus, том 3, 320

работи по-добре и по-надеждно отколкото една мръсна. Колко ли по-голяма сила и работоспособност ще придобият хората, ако се отнасяме с тях добре и внимателно? Предприемачите все повече осъзнават необходимостта от комуникация, от взаимно зачитане и солидарност между мениджмънта и наемните работници.

3. ПОТРЕБИТЕЛСКА ЕТИКА

Въпросът на стопанската етика по принцип е този за етиката на потреблението. Търсенето на потребителите определя в голяма степен, дори решаващо, производството. Етиката на потреблението придобива особено значение в условията на повишен жизнен стандарт, който лесно изкушава към лукс и разхищение. „Всяко социално-икономически неотговорно луксозно потребление представлява посегателство срещу наложения социално-етичен смисъл на пестеливостта, срещу етиката на потреблението”⁸³. Желания и решения на потребителите трябва да се ориентират според материалните и културни задачи, произтичащи от предназначението на човека и потребностите на общото благо; при това не само общото благо на една отделна страна, а на цялото човечество и мироздание.

В този смисъл се отрежда важна роля на личните домакинства. Какво зависи от техните стопански решения показва фактът, че повече от половината национален доход минава през ръцете на личните домакинства⁸⁴. Търсенето и потреблението определят народното стопанство също както производството и инвестициите.

Съвременните благоденстващи общества се характеризират с манталитета на щедро потребление. Нагласата да получаваш и да те обслужват е много силно изразена за сметка на готовността да служиш и допринасяш. Преди всичко държавата се счита за институция, която, подобно на вълшебник, трябва от някакви неизчерпаеми финансови източници да осигурява услуги за всички и по възможност да не взема нищо от никого. Докато различните форми на егоизма процъфтяват, личната отговорност отслабва. Това накърнява връзките на солидарност и сплотеност в обществото. Социалното пазарно стопанство не може само да компенсира този дефицит. То трябва да се впише в по-обхватния порядък на една по-висша определеност и призвание на човека.

„Не стремежът към по-добър живот е лош, а жизненият стил, който се определя като по-добър тогава, когато е насочен към притежаване, а не към същност. Хората искат да имат повече, не за да бъдат в по-голяма степен хора, а за да консумират живота в самозадоволство. Затова е необходимо да се изгради такъв начин на живот, в който търсенето на истинското, красивото и доброто, както и връзката с другите хора за един общ растеж са онези елементи, които определят решенията за потребление, спестовност и инвестиции” (СА 36).

Напоследък екологичната криза предизвиква нарастващо създание за факта, че всички участници в икономиката, включително и потребителите, са призвани да защитават околната среда с отговорното си стопанско поведение. Повече от абстрактните разсъждения, конкретните опасности за околната среда доказват на модерния човек необходимостта от потребителска етика.

⁸³ Й. Меснер: Das Naturrecht 999

⁸⁴ Й. Меснер: Das Naturrecht 1000

IV. ТОПАНСКАТА РОЛЯ НА ДЪРЖАВАТА

Принципното съотношение между политика и икономика е следното: предмет на политиката е временното или общото благо на хората като цяло; предмет на стопанството е снабдяването на обществото с материални, културни и духовни блага, които се предлагат на калкулирани цени. Културни и духовни блага от този вид са например - както вече споменахме -получаваните от масмедииите информации. Доколко предметът на политиката е по-обширния, се доказва „примата на политиката спрямо стопанството“⁸⁵.

Стопанско-политическите теми без съмнение са водещи в изборни борби. Напълно легитимно и правилно е когато политиците се стараят за най-добри отговори на стопанските потребности на страната и представят на избирателите свои програми. Безотговорна е онази стопанска политика, в чиято основа лежат цели, чужди на стопанството и която преследва единствено политически намерения - да печели гласове или да нанася щети на политическия противник. Застъпването за определена стопанска политика е отговорно само тогава, когато се опира на компетентност и икономически факти.

Вярно е, че изискванията към политиците са многобройни, а ресурсите на страната са недостатъчни, в някои страни даже извънредно ограничени. Правилните решения често не се подразбират от само себе си и за държавата е трудно да се справя с наличните средства. За да се осъществи своите намерения възможно най-добре, политикът трябва да притежава ум и смелост, с други думи една граничеща с гениалност харизма⁸⁶.

1. СПАЗВАНЕ ПРИНЦИПА НА СУБСИДИАРИТЕТА

Принципът на субсидиаритета изисква както тук, така и във всички други сфери на общото благо, държавата да предостави възможност на отделната личност и на най-малките социални образувания да се справят със собствени сили, и да се намесва само дотолкова, доколкото те не са в състояние да задоволят важни потребности на гражданите. Естествено, предпоставка за това е фактът, че с помощта на държавата тези потребности могат да бъдат задоволени - и то по-добре.

Общовалидното правило за субсидиарната роля на държавата се отнася и за стопанството: толкова лична отговорност, колкото е възможно, толкова държавна намеса, колкото е необходимо. Това насърчава папа Йоан XXIII., когато пише: „Винаги трябва да се придържаме към следното: Грижата на държавата за стопанството, колкото широко и дълбоко да прониква в живота на обществото, трябва да бъде такава, че не само да не ограничава пространството за частна инициатива на отделния гражданин, а дори да го разширява, и то така, че да бъдат защитени основните права на всяко човешко същество" (РТ 65; ср. ММ 55).

В изключителни случаи държавата може да поема „функции на представителство, когато дадени обществени сфери или предприемачески системи са твърде слаби или се намират едва в стадий на възникване, поради което още не са в състояние да

⁸⁵ О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit*, 181. В "Octogesima adveniens" на папа Павел VI. пише: - съществува общо съгласие по въпроса, че решенията в социалната и икономическа област са право на политическия авторитет, както в национален, така и в международен аспект," (ОА 46).

⁸⁶ М. Новак: *Freedom with Justice*, 29

изпълняват задачите си. Такива заместващи интервенции, които са оправдани от неотложни и подчинени на общото благо причини, трябва да бъдат максимално ограничени във времето, за да не отнемат дългосрочно собствените компетенции на споменатите сфери и предприемачески системи и да не разширяват прекалено обхвата на държавната намеса. Това би било вредно както за икономическата, така и за гражданската свобода" (СА 48).

Презумпцията е в полза на правото на личността на свободна дейност, докато законовата намеса на държавата носи доказателствена тежест. „По принцип свободното стопанство (това означава свободно разгръщане и дейност на отделната личност и свободно формираните групи, които искат да работят за условията на своето съществуване препитание и в последна сметка - лична реализация) не се нуждае от обосновка или оправдание. Обратното означава ограничаване на свободата чрез вмешателства или разпореждания от горе"⁸⁷.

2. СЪЗДАВАНЕ НА СПРАВЕДЛИВИ ИНСТИТУЦИИ

Апелът към морала е необходим, но само той не е достатъчен, за да въведе ред в стопанския живот. Преди това трябва да се положат всички усилия, за създаване на справедливи стопански институции.

В християнските кръгове днес често се коментират „греховните" обществени структури - по-лесно е да се проповядва идеала за обществен ред, отколкото конкретно да се осъществят справедливи структури. Създаването на справедливи стопански институции не е просто. Както във всички човешки дейности, хората трябва да правят това което могат. За да изпълнят задачата си правилно, те се нуждаят от живия етос на дадена култура. „Етос, в който семейните връзки изместват нормата на равнопоставеността пред закона, създава институции, които са белязани от фаворитизъм и непотизъм и които имат повече уважение към правилата на семейната принадлежност отколкото към правилата на справедливостта"⁸⁸.

Друг етос е необходим; за неговото възникване обаче е необходим процес на обучение. В конкретната ситуация - тук, както и навсякъде - е възможно само доближаване до идеала за справедливо общество. Осъществяването на възможно най-доброто доближаване е харизмата на политическия ръководител.

Държавата трябва да държи в шах антисоциалните тенденции на индивидите и обществените групи. Трябва да противостои на нарушаване равновесието на силите, породено от концентрация на богатства в ръцете на малцина. От друга страна властта на държавата трябва да се контролира и ограничава от подходящи институции. В противен случай държавният авторитет може много лесно да се превърне в деспотизъм, олигархия и диктатура. Такова равновесие създава силна стопански независима средна класа, свързана с демократичните институции⁸⁹.

⁸⁷ О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit*, 170

⁸⁸ М. Новак: *Freedom with Justice*, 30

⁸⁹ "Кои двадесет или тридесет от утвърдилите се на планетата 160 правителства защитават най-добре човешките права? Всички те са либерални общества. Да разгледаме икономическото развитие. Кои двадесет или тридесет от 160-те съществуващи правителства стимулират най-добре творчеството и изобретателството, индивидуалната свобода и доброволното сътрудничество, които водят до стопански подем? Преди около четиридесет години Япония се нареждаше след някои нации от Латинска Америка; японското качество не се ползваше с добро име. Либералните институции помогнаха на Япония да я

Основното изискване на справедливостта е запазване стабилността на паричната стойност. Високото инфлационно ниво представлява крайно несправедливо преразпределение на богатството във вреда на бедните. От инфлацията страдат най-вече обикновените хора, които са вложили спестяванията си в спестовни влогове или тези, които живеят от пенсии или други подобни доходи, които трудно могат да се повишат или съобразят с инфлацията. Естествено чрез негативното влияние върху спестяванията инфлацията има вредно въздействие върху цялото народно стопанство. Повече от всякога днес съдбата на отделния човек зависи не само от личните му делови качества, а и от създадените от държавата обществено-стопански условия. Цели групи от населението могат да обеднеят вследствие променените икономически условия, например в селското стопанство или миньорския бранш. Отговорна пред бъдещето стопанска политика може да се реализира само в съчетание със социална, трудово-пазарна, семейна, екологична и образователна политика.

Обществото не може без справедливи институции на стопанството. Първо и преимуществено в правовия ред трябва да се зложат вътрешноприсъщите за целите на стопанството ценности. Това е, както и самата икономика, един динамичен процес; той изисква постоянни подобрения в социалния и правов ред. Постулатът „societas semper reformanda” е валиден и за стопанския ред. Освен това колкото повече ценностите на стопанския ред стават вътрешно присъщи на съвестта на гражданите, толкова по-добре се осъществява тяхната реализация. За нещастие действителното поведение на хората е „всичко друго, но не и това, което диктува скалата на ценностите. Както работодатели така и наемни работници, всички мислят за интересите си”⁹⁰. Това в известна степен е разбираемо и естествено, но съществува опасност личният интерес да задуши стремежа към по-високи ценности. „Затова е важно морално-културните институции да изпълняват предназначението си така добре, както и стопанските своето”⁹¹. В това отношение църквите са особено призвани в служба на обществото.

3. ОПЦИЯ ЗА БЕДНИТЕ

Към главните задачи на държавата се отнася да гарантира минималните условия за човешко достойнство на всички. С висок приоритет е задоволяване основните потребности на бедните. Член 25 от Декларацията за човешки права на Обединените нации от 1948 г. обобщава най-точно задълженията на държавата: „Всеки има право на жизнен стандарт, който да е в състояние да осигури неговото и на семейството му здраве и благополучие, в т.ч. особено на храна, облекло, жилище, медицинска помощ и необходимите социални услуги. Освен това той има право на сигурност при безработица, болест, нетрудоспособност, вдовство, старост или в други случаи, когато е загубил средствата за своята издръжка поради обстоятелства, които не зависят от неговата воля”.

Това не означава - както вече споменахме - че държавата сама трябва да поеме грижата за тези потребности. Твърде бързо при установяване на социално бедствие се прави

изхвърлят напред като метеорит” (М. Новак: Freedom with Justice, 143). Дори и когато зачитането на човешките права във възхваляваните от Новак свободни, демократични общества не винаги е свършено, трябва да се съгласим с него, че погледнато глобално, човешките права в тях са най-добре защитени.

⁹⁰ Артур Ф. Уц: Gemeinsames und Verschiedenes in der marxistischen und christlichen Wirtschaftsanalyse, в Kann der Christ Marxist sein? Muss er Kapitalist sein?, изд. на Артур Уц. Бон: WBV; 1989, 39-57, стр. 53.

⁹¹ Вернер Лахман: Ausweg aus der Krise. Fragen eines Christen an Marktwirtschaft und Sozialstaat. Вупертал, Брокхаус 1984, 61. Сравни Павел VI.: „Evangelii nuntiandi” (1975), № 36.

извода, че държавата е длъжна да предприеме нещо. Социално не е синоним на държавно. Кардинал Хьофнер отбелязва с право: „Опасна е тенденцията към държава - обезпечител на потребностите. За доброто на хората католическото социално учение се застъпва за засилването на личната отговорност и за преодоляване на мисленето, ориентирано към предявяване на претенции. С течение на времето един народ не може да изразходва повече, отколкото създава с труда си”⁹². Родът, както и голямото семейство в този смисъл имат задължения спрямо членовете си. Тук също имат задача различни сдружения и милосърдно - благотворителни организации. В пълно съответствие с принципа на субсидиаритета първо трябва да се контактува с тези групи. Ако помощта им не е достатъчна или напълно невъзможна, държавата има задължението да помогне, ако самата тя е в състояние да го направи.

Често се твърди, че в повечето случаи бедните са бедни, защото са мързеливи и избягват тежкия труд. Американските епископи протестираха срещу този предразсъдък. „Изследователски доклади постоянно доказват, че бедните имат същото силно желание да се трудят, както и останалата част от населението. Молим всички да се въздържат от такива действия, думи или схващания, които дамгосват бедните, като раздуват даренията, които те получават и преувеличават степента на измамата при социалните помощи. Това са симптоми на укорителна нагласа спрямо бедните”⁹³. Милиони хора са бедни, защото са загубили работното си място или заплащането им е твърде ниско.

Първата задача в „борбата срещу бедността трябва да бъде изграждането и запазването на здрава икономика, която предоставя на всички трудоспособни възрастни лица възможности за заетост със справедливо заплащане”⁹⁴. Същевременно цялото общество трябва да се ангажира с обучението и образованието на бедните. „Всяко дългосрочно решение на проблема за бедността [...] трябва да обърне внимание на образователната система - била тя обществена или частна, в или извън училище. Липсата на подходящо образование пречи на много бедни, особено в големите градове, да избегнат съдбата си”⁹⁵. Трудно е да се оцени по достойнство високото значение на образованието като средство за преодоляване на бедността. Подобряването на образованието е инвестиция в бъдещето на всяка страна.

4. ОБОБЩЕСТВЯВАНЕ И ПОЗЕМЛЕНА РЕФОРМА

Под обобществяване се разбира прехвърлянето на нотариални актове на държавата (национализация) или на други публичноправни субекти предимно общини (комунализация). Обобществяването е оправдано, ако е необходимо за общото благо. Във всички случаи при едно предварително обмислено обобществяване трябва да се представят доказателства, че то се извършва в интерес на обществото, тъй като се засяга частната собственост и правата на тези, чиято собственост се отчуждава.

Обобществяването следователно не решава всички стопански проблеми. Йоан Павел II, който познава комунистическото господство в Полша, предупреждава, че множество „толкова желани реформи (както предварително оформеното мнение иска) не могат да

⁹² Й. кардинал Хьофнер: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik*, 33.

⁹³ Епископска конференция на САЩ: *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle*, Nr. 193.

⁹⁴ Също там, Nr. 196. Виж целия поучителен раздел за заетостта, Nr. 136 - 169.

⁹⁵ Също там, Nr. 203.

бъдат осъществени чрез премахване на частната собственост върху средствата за производство. Трябва да се оцени, че отнемането на средствата за производство от ръцете на техните частни собственици не е достатъчно, за да се обобществят по подходящ начин. Те само престават да принадлежат към една определена обществена група частни собственици, за да станат собственост на организираното общество и така попадат под управлението и непосредственото господство на друга група от лица [...] Тази ръководна и властимаща група може и да изпълнява задачите си по един от гледна точка на примата на труда задоволителен начин. Всъщност обаче може да ги изпълнява и лошо, тъй като запазва за себе си изключителното правомощие да разполага със средствата за производство и да се обслужва с тях, без при това ни най-малко да се стряска от нарушаването на фундаментални човешки права" (LE 14).

Опитът показва, че национализираните производствени съоръжения не се ръководят задоволително по различни причини. Като правило държавните предприятия не са така печеливши както частните предприятия, „Никой не управлява индустриалните предприятия по-лошо от държавата"⁹⁶. Причината е в това, че функцията на предприемача и тази на служителя много се различават. Освен това в държавните предприятия липсват стимули за икономически риск, както и за пестеливо използване на предоставените им средства. Ако тези предприятия са държавен монопол, както често се случва, на тях им липсва предизвикателството на конкуренцията като мащаб за производителността им и критерий за истинско икономическо ценообразуване⁹⁷.

Понастоящем съществува растящ скептицизъм по отношение на държавните предприятия. В някои европейски страни трудностите за установяване на действащ контрол върху обществените монополни дружества са толкова големи, че от средата на 80-те години правителства от двете страни на политическия спектър се решиха на частична или цялостна приватизация на държавните монополи. Не на последно място причината е в невъзможността повече да се защитава позицията за обременяване бюджета от губещи държавни предприятия и да се накърняват интересите на данъкоплатците. Освен това обобществените предприятия често се раздират от скандали, които предизвикват съмнения и критично отношение към тях. Затова обобществяване би трябвало да бъде последното средство за отстраняване на икономически трудности и злоупотреби. Ако има подобни или по-добри алтернативи, те са за предпочитане. Например злоупотребите с едри земевладения могат да се отстранят много по-ефективно с поземлена реформа, отколкото с колективизация. В сферата на обществената собственост принципът на субсидиаритета е от основополагащо значение и затова трябва да се спазва (сравни ММ 117). Най-малко желан е държавен контрол върху средствата за производство.

Обобществяването е винаги оправдано, когато се касае за производство на материали за атомна енергия. Може да има основание за обобществяване на онези индустрии за потребителски стоки, които задоволяват основни потребности на обществото и не могат да бъдат оставени на добрата воля на частни предприемачи, като например вода, газ, електричество, телефон и обществен транспорт. Важни минерали като въглища и желязна руда или т. нар. ключови производства, от които зависи голяма част от индустрията на страната, могат да се обобществят, ако тяхното функциониране не може

⁹⁶ Ото Бауер, бивш ръководител на австрийските социалдемократи Цитиран от Й. Меснер: Das Naturrecht, 1214.

⁹⁷ Кристиан Ватрин дава добро описание на капитулацията на държавата по стопанските въпроси: "Marktversagen" versus "Staatsversagen". Zur Rolle von Markt und Staat in einer freien Gesellschaft, издание на швейцарския търговско-индустриален съюз, 1986, 14-26.

да бъде гарантирано по друг начин, или ако не може да бъде подсигурен необходимият за тяхното развитие частен капитал, или за да се предотврати отрицателното влияние на частната експлоатация върху народното стопанство или околната среда, напр. полезни изкопаеми. Национализацията може да се препоръча за важни икономически браншове в развиващите се страни, където частната инициатива е все още недостатъчна и трябва да се премахнат крещящи несправедливости в разпределението на печалбата. В този, както и в другите случаи, обобществяването може да бъде само субсидиарно държавно действие, което трябва да се прекрати веднага, щом се появят частни лица, които са в състояние да поемат мениджмънта компетентно и отговорно.

Йоханес Меснер застъпва мотивираното становище, че няма достатъчни причини за обобществяване на банките. „Кредитът има фундаментално значение за цялата социално стопанство, което отстъпва по важност само на земята. Който владее кредитирането, той владее стопанството. Ако държавата владее кредитирането, то стопанството е изцяло във властта на държавата. Нещо различно от обобществяването е държавната собственост върху банка или одържавяването на централната емисионна банка. По очевидни причини от национализацията трябва да се изключат напълно предприятията с културни цели, като например вестниците и издателското дело. Това обаче не изключва държавата да притежава напр. печатница, издателство или вестник, ако те не ползват непочтени методи за конкуренция"⁹⁸. Същото се отнася и за телевизионните станции. За обобществяване на селскостопанска земя също няма достатъчно оправдание. Политически, социални и икономически причини налагат на държавата като съществена задача да разпредели земята така, че възможно повече семейства чрез труда и собствената си земя да получат стопанска и социална сигурност.

Правилното и справедливо разпределение на селскостопанска земя е настоятелна молба на движението за поземлена реформа. В много страни обширни земи са концентрирани в ръцете на няколко едри земевладелци, които често не са способни или заинтересовани да я стопанисват, докато арендаторите, които поколения наред са инвестирали труда си в земята, се държат в нещо като робство, без да имат възможност да придобиват лична селскостопанска собственост.

Вторият Ватикански събор вижда в това сериозна социална злина, която спешно трябва да се отстрани: „В някои икономически не добре развити страни има големи, дори огромни земевладения, които се обработват слабо или дори поради спекулативни намерения се оставят напълно неизползвани, докато болшинството от населението или въобще не претежава собственост или обработка крайно недостатъчни селскостопански площи; от друга страна пък увеличаването на селскостопанските добиви е несъмнено наложително. Не рядко онези, които са наети от собствениците като работна ръка или арендатори и стопанисват част от тяхната собственост, получават недостойно възнаграждение или само част от добива, нямат подходящ подслон и се експлоатират от посредници [...]. В този случай са необходими реформи и в зависимост от случая - увеличаване на заплатите, подобряване условията на труд, гарантиране на трудовите правоотношения, създаване на стимули за развитие на собствен предприемачески дух и накрая разпределение на недостатъчно използваните притежания между тези, които са в състояние да ги направят доходносни". (GS 71; сравни PP 24).

При това самото преразпределение на земята не гарантира все още продуктивното ѝ използване. Селскостопанските работници трябва да са способни да ръководят стопанствата си самостоятелно и да не се задоволяват с остарели методи на

⁹⁸ Й. Меснер: Das Naturrecht, 1214.

обработване. Йоан ХХХІІІ. говори за страни, „в които земята би могла да дава по-богати добиви, но селяните използват толкова примитивни и изостанали методи на култивиране, че добивът е недостатъчен, за да покрие дори жизненонеобходимото потребление на населението" (ММ 154). Селяните са задължени да се образуват и квалифицират, да прилагат съвременни методи на по-интензивна обработка, за да постигат по-високи добиви. Държавата трябва да им помага, колкото е възможно, да постигнат тази цел"⁹⁹.

Дори „общото благо да изисква отнемането на собствеността, обезщетението трябва да е справедливо, като се вземат предвид всички гледни точки" (вв 71). Това се отнася за отчуждаването при обобществяване, както и за целите на поземлена реформа. Обезщетението на собственика на отчуждена собственост по принцип е въпрос на комутативна справедливост (обменна справедливост) При отчуждаване на парцел за строеж на път или административна сграда собственикът трябва да бъде обезщетен със съответната стойност на парцела. Няма основание да му се дава по-малко, отколкото биха платили частници за съседния парцел. Друга е ситуацията обаче при отнемане на големи земевладения за целите на аграрна реформа или за нуждите на цели стопански браншове като минно дело или железопътен транспорт, тъй като пълното обезщетение би надхвърлило финансовия капацитет на държавата. „При такива обстоятелства отпада правото на претенции за пълно обезщетение. Висш критерий за размера на обезщетението е винаги общото благо"¹⁰⁰.

Определянето стойността на собствеността среща често големи трудности. Стоките за обмен представляват друг проблем. Само монетарното обезщетение не винаги е достатъчен еквивалент, особено след като валутата губи непрекъснато стойността си. От друга страна прираства в стойността, който е претърпяла земята вследствие труда на други, а не на собственика, или чрез осъществени пряко от държавата инфраструктурни подобрения, като пътища, вода, електричество, не трябва задължително да се плащат на собственика. Трябва да се внимава, така че онези, чиято собственост е била отнета, да не се окажат в значително по-лошо положение от тези, които са могли да запазят подобна собственост. Ако обезщетението е твърде ниско и нечестно, държавата е виновна за несправедливостта и е длъжна да възстанови щетите. Проблемът би трябвало да се реши с почтено споразумение между държавата и собствениците.

⁹⁹ А. Раушер отбелязва във връзка с това: Ако добронамерените аграрни реформи в Колумбия, Перу и Мексико не постигнаха очаквания успех, то е породило това, че самото преразпределение на земята и вписването на зависещите до вчера от едрия земевладелец селяни като нови собственици в съответния регистър не гарантират все още продуктивното използване на земята. Това става едва когато селяните са способни да стопанисват самостоятелно "предприемачески". Държавата трябва да следи за тези предпоставки" (Das Eigentum, 43).

¹⁰⁰ Ф. Клюббер: Kathotische Eigentumslehre, Оснабрюк: А. Fromr 1968, 110.

V. МЕЖДУНАРОДНО СТОПАНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Съществува единодушие по въпроса, че благоденствието на всички народи е немислимо без международно стопанско сътрудничество. Организираната общност на народите трябва да стимулира сътрудничеството в интерес на всички. Тези стимули се налагат поради чисто стопански потребности и факти. Въпреки това стопанската политика трябва да е повлияна от ценности, които надхвърлят чисто стопанската същност. Човешката солидарност и християнска любов изискват от всички участници в икономиката да преодоляват състоянията на недоимък и нищета в човешкото семейство. „Да се съблюдават основите на справедливостта означава всички народи да имат право на участие в нарастващата все по-тясна обвързаност на световното стопанство и то по начин, който да зачита тяхната свобода и достойнство. Когато цели общности са изключени от справедливо участие в международния ред, това нарушава основите на справедливостта. Искаме свят, който дава справедливост на всички“¹⁰¹.

1. МЕЖДУНАРОДНИЯТ СТОПАНСКИ РЕД

Това, което се каза за истинската цел на стопанството се отнася и за международните връзки. Преди всичко трябва да се осъществи достойно човешко съществуване на всички хора. Към това се отнасят основно две неща достатъчно препитание и смислена работа. В днешния свят има много още да се желае и по двете условия. Подобренията в това отношение зависят в голяма степен от справедливото изграждане и развитие на международната търговия.

Международното стопанство по принцип се регулира от правилата на свободния пазар. „В модерното международно стопанство всяка страна реагира като едно предприятие. Независимо от това, дали по своята същност е социалистическа, комунистическа или капиталистическа, на световния пазар на купуването и продаването всяка страна се опитва при възможно най-добри условия да продаде продуктите си и да купи продуктите на други страни“¹⁰². Независимо, че не съществува централен авторитет, който да наложи централизирано управление на стопанството на международно ниво, при равни условия социалното пазарно стопанство печели предимство на международно, както и на национално ниво. Целта на международното икономическо сътрудничество „се постига максимално тогава, когато необходимостта от стоки и услуги навсякъде се покрива с обществено необходими разходи. От това произтича необходимостта от следния принцип: толкова свободна търговия колкото е възможно при съчетаване социалните цели на отделните национални стопанства с тези на световното стопанство“¹⁰³.

На принципа на свободната търговия се налагат ограничения първо от необходимостта за защита на определени промишлени браншове от твърде изострена международна конкуренция. Подобна защита е необходима например за младите индустрии, на които трябва да се помага да се развиват пълноценно, за да станат конкурентноспособни, или за индустрии, които са неизбежни по политически или икономически причини (естествено за сметка на постоянни жертви). Средствата за тази цел са защитните мита. Други ограничения пред свободната търговия поставя необходимостта от защита на

¹⁰¹ Епископска конференция на САЩ: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle, Nr. 258

¹⁰² А.Д. Корсон-Финерти: World Citizen. Action for Global Justice, Мерикнол,Ню-Йорк:Орбис1982,20.

¹⁰³ Й. Меснер: Das Naturrecht, 1226

икономически по-слабите и политически зависими страни от експлоатация. Предоставянето на такава защита е задача на Обединените нации (ООН). От конкретния случай зависи кои мерки и споразумения ще се окажат най-подходящи, като почти не съществуват случаи, в които да има нежелани последствия за едната или другата страна. Затова политическите компромиси са неизбежни.

Въпреки, че почти всички държави от свободния свят се обявяват по принцип за свободна търговия, на практика съществуват много рестрикции. Особено тежко засегнати са развиващите се страни, защото индустриалните държави дотират своя експорт и индустрия, а натоварват с мита импорта на полуготови и готови продукти от развиващите се страни, докато суровините от същите страни се внасят безмитно. Това може да се сравни със „смъртна присъда за възходящото развитие на цели развиващи се страни“¹⁰⁴. Естествено премахването на дотациите или митата за някои стоки, селскостопански продукти, чугун, текстил и обувки ще засегне по-скъпите производители в индустриалните държави и техните работници. Работещата с ниски разходи конкуренция от чужбина може да ги принуди да отстъпят или дори да затворят. Затова епископите от САЩ отбелязват с право, че индустриалните държави „могат да се нагаждат по-добре към променящите се търговски условия отколкото измъчените от бедност развиващи се страни“¹⁰⁵. Така се проявява конкретна солидарност между държавите. На предприятия, които са застрашени от подобна структурна промяна, трябва да се помага да инвестират в други по-подходящи производства в собствената си страна или да преместят досегашното си производство в развиващи се страни. След първоначалната строгост предизвиканото от международната конкуренция на свободната търговия разделение на труда ще помогне и на страните от първия ешелон.

Само с премахване на държавната намеса в международната търговия проблемите далеч не се решават. Големите частни концерни също трябва да бъдат подлагани на по-голям международен контрол, за да не извличат от капиталовото си надмощие и вътрешно-фирмена информация нечестни предимства за сметка на развиващите се страни. Затова трябва да се насърчи изработването на кодекс за поведението на чуждестранните фирми „който да признава техния квази-обществен характер и да подкрепя към развитие и справедливо разпределение на печалбите им. Транснационалните компании трябва да се въздържат от непризнаване на подобен кодекс и да съобразят поведението си със съдържащите се в него условия“¹⁰⁶. Похвално е, че Обединените нации поеха инициативата при тези и други подобни проекти. Развиващите се страни се нуждаят по-нататък от активната подкрепа на индустриалните държави, за да наваксат стопанската си изостаналост, да стимулират местната индустрия и да задоволят потребностите на населението си. Това води до следващата точка.

¹⁰⁴ О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit*, 300.

¹⁰⁵ Епископска конференция на САЩ: *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle*, Nr. 270. "През 1966 Бразилия се опита да разшири производството си на кафе, като построи фабрики, които можеха да произвеждат нес кафе от сурови кафени зърна. Американските фирми упражниха натиск върху правителството си, което от своя страна уведоми Бразилия, че ще прекрати членството ѝ в Международното споразумение за стабилизиране цените на кафето, както и всякакви помощи от друг характер. Бразилия отстъпи, наложи на собствените си производители експортен данък и по този начин ги принуди да отстъпят" (А.Д. Корсон-Финерти: *World Citizen*, 24).

¹⁰⁶ Епископска конференция на САЩ: *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle*, Nr. 280.

2. СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ И МЕЖДУНАРОДНА СОЛИДАРНОСТ

Както преодоляването на бедността в национален мащаб бе социалният въпрос на 19 век, така борбата с международната бедност и нетърпимата пропаст в благосъстоянието е предизвикателството на 20 век. Едно е сигурно: „Бедността на развиващите се страни има много и различни причини; всяко едностранчиво обяснение и всяко обосновано от него решение би се разминало с действителните проблеми“¹⁰⁷.

В световното стопанство, където всички страни са зависими една от друга повече или по-малко, никой не може да се изключи от отговорността за развиващите се страни. „Взаимната зависимост трябва да се превърне в солидарност“ между богатите и бедните страни (SRS 39), както и между самите развиващи се страни (ср. SRS 45).

Пряката причина за превъзхождащата мощ на индустриалните държави и безсилието на развиващите се страни не се крие директно в благосъстоянието на едните и бедността на другите, а по-скоро в социалната и цивилизационна изостаналост на последните (напр. неграмотност, липса на специални познания, групово обвързване), които им пречи да използват в пълна степен своя потенциал в хора и природни ресурси¹⁰⁸. Индустриалните държави трябва да помагат на развиващите се страни. В повечето случаи вина за бедността носи „изостаналият начин за водене на стопанска дейност“. За да се премахне той, са необходими професионално образование и стартов капитал, „за да се оборудва стопанството по съвременен начин и се развива по-нататък“ (ММ 163). В това начинание не трябва да се залага на големи организации и комплексна бюрокрация. Трябва да се създадат множество малки предприятия. Основният тласък за стопанския напредък на една страна се дава именно от тези малки семейни предприятия.

Често естествените предпоставки за процъфтяващо селско стопанство са налице, но съществуват пречки от политическо и социално-икономическо естество: старомодни феодални системи, примитивни методи за обработка на земята, липса на професионално образование, капитал и т.н. Преодоляването на тези препятствия е в

¹⁰⁷ Х. Заутер: *Armut und Reichtum auf Weltebene*, 131. Авторът обяснява: 'Благосъстоянието на индустриалните държави е резултат главно от производителността на труда, но то води до последствия, които могат да спънат самостоятелните процеси на развитие в Третия свят'. Едно от обвиненията, които бившите колонии могат да отправят е това, че Британия по принцип е внасяла суровини от колониите си, като същевременно е спирала развитието на преработващата промишленост там, като е защитавала британската метрополия с мита от готовите продукти от колониите. Друга грешка е била тази, че чуждестранните инвестиции са произхождали само от една държава и често дори от една единствена компания. Следствието е изключителна властова позиция на тази компания, като например в Латинска Америка, която често е надминавала значително властта на местното правителство и е била несъвместима с демокрацията, суверенитета и свободното пазарно стопанство. Естествено съответните чуждестранни компании многократно са практикували нелоялни търговски отношения в колониите, както се опитват и в родината си и то доста често с успех. Но тази политика на колониалните сили не е основният източник на тяхното богатство. Богатството на индустриализираните нации всъщност е по-скоро резултат от търговския обем помежду им (75%) отколкото от този със страните от Третия свят (12%). Останалите 13% се падат на търговията между Запада и Изтока и между самите страни от Третия свят (1988).

¹⁰⁸ Виж О. фон Нел-Бройнинг: *Gerechtigkeit und Freiheit*, 304. Отговорността за икономическата зависимост и бедността на развиващите се страни непрекъснато се прехвърля върху богатите нации. Но това не е цялата истина. "Теорията за зависимостта, разработена за първи път през шестдесетте години, не издържа изцяло на емпиричния анализ. Тя не може да обясни защо някои до скоро бедни нации, като например Япония постигнаха бърз напредък и защо други богато надарени от природата с полезни изкопаеми и селскостопански ресурси нации се развиват сравнително зле. Тя не може също така да обясни защо някои културни малцинства, бидейки дори дискриминирани, напредват успешно в рамките на иначе доста бедни нации". (М. Новак: *Freedom with Justice*, 172).

значителна степен задача на самите развиващите се страни. „Развитието изисква от страна на засегнатите страни най-вече духа на инициативата” (SRS 44). Ценови контрол за аграрните продукти, добронамерена помощ за бедните, оставяне на селяните малка печалба - като следствие производството остава недостатъчно във вреда на всички¹⁰⁹. По-високите приходи от селскостопанските продукти предотвратяват миграционните процеси от селото към града, като създават възможност за съществуване на дребния поминък на село. „Няма друг заместител за дългосрочно развитие на селското стопанство и системата за изхранване в страни, които пъшкат под тежестта на глада. Повечето специалисти са единодушни, че решението на проблема е в ръцете на дребните селяни”¹¹⁰.

Чуждестранните инвестиции, колкото и рисковани да са за двете страни - инвестиращото предприятие и развиващата се страна - са важна форма на икономическа помощ посредством трансфери на капитал, технологии и предприемачески ноу-хау. В този процес обаче не бива да възниква зависимост. Най-добрият случай за развиващите се страни е, когато сменят продуктите и търговските партньори и полагат усилия за привличане на инвестиции от различни страни. „Както продуктите, така и технологиите на инвестиращите фирми трябва да съответствуват на развиващата се страна; те не бива нито да са насочени изключително към малка група богати потребители, нито пък да изграждат скъпи съоръжения с интензивни капиталовложения, които заместват работни места, главно в селското стопанство”¹¹¹.

Вече бе спомената необходимостта, индустриалните държави да се придържат изцяло към принципа на свободната търговия и да премахнат импортните мита особено за продукти от развиващите се страни, дори това да изисква от тях жертви. Това е един изключително конструктивен принос за развитието на по-бедните страни. „Затова християните трябва да се застъпят за неограничено премахване на протекциите срещу продукти от развиващите се страни”¹¹².

„Предоставянето на капитали и приемането им във форма на заеми може да се счита като принос за развитието. Това е един желателен и справедлив процес”. В променящите се условия на финансовите пазари икономическата помощ чрез заеми може обаче да се превърне в един „контрапродуктивен” механизъм, защото „за да изплатят дълговете си, държавите-длъжници ще са принудени да изнасят капитали, които биха били необходими за вдигане или поне задържане на жизнения им стандарт”. Това би трябвало да накара държавите-кредитори да „помислят за етичната страна на

¹⁰⁹ Когато в Индия бе премахнат ценовият контрол за продуктите, производството се увеличи и именно това ново производство наложи ниско ниво на цените на хранителните стоки. "За по-малко от две години [...] изчезнаха опашките за хранителни стоки и купонната система. Премахването на колективното селско стопанство осигури на страната не само самозадоволяване а и даде възможност за свръхпроизводство на 1,5 млн. т. ориз за експорт през 1989 г. (Newsweek, 19. Март 1990, 33).

¹¹⁰ Епископска конференция на САЩ: *Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle*, Nr. 283. "Но разбирането на тази дългосрочна стратегия не освобождава страните с най-голямо производство на хранителни продукти в света от краткосрочното им задължение да "предоставят достатъчно помощи за задоволяване глада на бедните, и то не само, за да оползотворят собственото си свръхпроизводство, а по начин, който да стимулира местното производство на хранителни стоки", Nr. 284.

¹¹¹ Също там. Nr. 279.

¹¹² Лахман: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt?*, 92.

взаимната зависимост на народите (SRS 19)¹¹³. При тези обстоятелства поне една част дългове от заеми могат да се опростят в името на солидарността.

Не може да се отрече, че населението в някои от най-бедните страни в света расте твърде бързо, докато ресурсите на земята са доста ограничени. По този въпрос папа Павел VI. казва: „Вярно е, че бързото нарастване на населението представлява допълнителна трудност за процеса на развитие; населението нараства по-бързо в сравнение с наличните помощни средства и се стига до задънена улица.

Така се увеличава изкушението за спиране на този процес чрез радикални мерки. Безспорно държавата има право на намеса в рамките на своята компетентност, да провежда целесъобразно разясняване и взема подходящи мерки при условие, че те са в съответствие с нравствените закони и не накърняват справедливата свобода на съпрузите" (PP 37; виж GS 87; SRS 25).

Очевидно помощите за развиващите се страни - в тесен смисъл като помощ във форма на дарения - са необходими. Източниците са правителства, частни организации и частни дарители. По-богатите страни са призвани за великодушна и безкористна помощ за страдащите. „Помощта за развиващите се страни трябва да се разширява значително дори и с цената на тежки жертви"¹¹⁴.

Що се отнася до конкретните проекти, експертите съветват икономическата помощ за развитие „да не започва с изграждането на престижни големи предприятия, а със стимулиране на интензивно-трудова мероприятия в областта на субструктурите: построяване на пътища, мостове, железопътни линии, водопроводи и т.н. Едновременно с това трябва да се създават многобройни средни и малки предприятия за производство на стоки за потребление (текстилни фабрики, мебелни предприятия), за да може срещу заработените при изграждането на субструктурите възнаграждения да се предложи съответен избор на стоки. В противен случай цените се покачват и немотията остава същата"¹¹⁵. Така мисли и А. Т. Арияратне, икономист от Шри Ланка. Развитието трябва да се позовава на традициите и ценностите на един народ и да започва най-отдолу. „Първо трябва да се използват съществуващите знания на народа, както и наличните местни ресурси. Стъпка по стъпка и в подходяща форма знанията биха могли да се повишават на едно по-напредничаво ниво. Национални планове за развитие би трябвало да се градят не само частично, а общо на база широко участие на всички. Първоначално трябва да са насочени към основните потребности на народа, но не на изкуствено създадени потребности, които са сляпа имитация на материалистичните култури"¹¹⁶.

От голямо значение за развитието на страните от Третия свят е приносът на църквите и други подобни институции. Чрез изграждане на възпитателна система и провеждане на

¹¹³ Въпросът за международните дългове е разгледан в детайли от Понтификалната комисия "Мир и справедливост" в документа *Im Dienste der menschlichen Gemeinschaft: Ein ethischer Ansatz zur Überwindung der internationalen Schuldenkrise*, издаден от секретариата на немската епископска конференция, Бон, 1987.

¹¹⁴ Й. Кард. Хьофнер: *Die Weltwirtschaft im Licht der Katholischen Soziallehre*, в: Л. Роос: *Stimmen der Kirche zur Wirtschaft*. Кьолн: Бахем 1986 (- Приноси за обществена политика 26), 47.

¹¹⁵ Също там, 47-48.

¹¹⁶ А. Т. Арияратне: *Collected Works*, том 1, Дехивала, Шри Ланка, 134, цитиран от Д. Гулет в *Readings in Moral Theology*, бр. 5: *Official Catholic Social Teaching*, издание на К.Е Кюрьн/Р.А. Мак Кормик, Ню Йорк: Паулис Прес 1986, 353.

милосърдно-благотворителна дейност те дават съществен принос за развитието им. В страните, от които идват, те събудиха съзнание и отговорност за бедните страни. Чрез присъствието си там притежават предимството, че могат да провеждат програми за самопомощ на най-ниско ниво и в най-отдалечени области¹¹⁷. Те поощряват по принцип малките проекти, за които се смята, че дават най-голяма полза. „Правилото е, че милиони малки проекти са по-добри, отколкото големи проекти за милиони“¹¹⁸.

В заключение - културната и морална нагласа редом с капиталът и образованието са от решаващо значение за развитието на една страна. „Необходима е промяна в отношението към труда, към притежанието, към предварителната грижа, към точността и надеждността“¹¹⁹, за което църквите дават значителен принос. Вярата в Исус Христос може да промени хората и да ги мотивира за ново морално поведение.

„В днешно време се разбира все по-добре, че простото натрупване на стоки и услуги, дори и да са добре дошли за мнозинството, не е достатъчно, за да се осъществи човешко щастие [...]; Напротив, опитът през последните години показва, че цялата съвкупност от средства и възможности, които са предоставени на човека, ако не се направляват от нравствена позиция и не се подчиняват на истинското благо на човешкия род, се обръщат лесно срещу самия него и го подтискат“ (SRS 28). Въпреки, че развитието има по необходимост стопански измерения, то не се ограничава само с тях; то трябва да е насочено към призиванието на цялостния човек, включително и на неговите културни, религиозни и трансцендентни измерения.

¹¹⁷ Според досегашния опит увеличеният финансов и технологичен поток постъпва с предимство в столицата на дадена държава. "За повечето развиващи се страни се приема, че външните постъпления не достигат периферията на приемащата страна или достигат дотам така, че възникват нови енклави" (X. Цвифелхофер: *Neue Weltwirtschaftsordnung und katholische Soziallehre*, Майнц: Грюневалд 1980, 122).

¹¹⁸ X. Заутер: *Armut und Reichtum auf Weltebene*, 128.

¹¹⁹ В. Лахман: *Leben wir auf Kosten der Dritten Welt?*, 95

БИБЛИОГРАФИЯ:

ХРИСТИЯНСКА СОЦИАЛНА ЕТИКА - ОБЩ ПРЕГЛЕД

ANTONCICH, Ricardo: Christians in the Face of Injustice. A Latin American Reading of Catholic Social Teaching. Maryknoll, N.Y.: Orbis Books 1987.

BÜCHELE, Herwig: Christlicher Glaube und politische Vernunft. Für eine Neukonzeption der katholischen Soziallehre. Wien: Europaverlag 1987.

CHENU, M.-D.: Kirchliche Soziallehre im Wandel. Das Ringen der Kirche um das Verständnis der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Fribourg/Luzern: Exodus 1991.

CURRAN, Charles E.; McCORMICK, Richard A. (Hrsg.): Readings in Moral Theology Nr. 5: Official Catholic Social Teaching. New York: Paulist Press 1986.

DE LAUBIER, Patrick: Das soziale Denken der katholischen Kirche. Ein geschichtliches Ideal von Leo XIII. zu Johannes Paul II. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag 1982.

DREIER, Wilhelm: Sozialethik. Düsseldorf: Patmos 1983.

DORR, Donal: Option for the Poor. A Hundred Years of Vatican Social Teaching. Dublin: Gill and Macmillan 1983.

ENDRES, Josef: Gemeinwohl heute, Innsbruck: Tyrolia 1989.

FURGER, Franz: Christliche Sozialethik. Stuttgart: Kohlhammer 1991.

HERR, Theodor: Katholische Soziallehre. Eine Einführung. Paderborn: Bonifatius 1987.

HOFMANN, Rupert (Hrsg.): Gottesreich und Revolution. Zur Vermengung von Christentum und Marxismus in politischen Theologien der Gegenwart. Münster: Regensberg 1987.

HÖFFNER, Joseph Kardinal: Christliche Gesellschaftslehre. Kevelaer: Butzon & Bercker 1968.

KERBER, Walter; ERTL, Heimo; HAINZ, Michael (Hrsg.): Katholische Gesellschaftslehre im Überblick. 100 Jahre Sozialverkündigung der Kirche. Frankfurt/M.: Knecht 1991.

KERBER, Walter: Sozialethik. Stuttgart: Kohlhammer 1992.

KLOSE, Alfred: Die katholische Soziallehre. Ihr Anspruch, ihre Aktualität. Graz: Styria 1979.

KUNST, Hermann; TENHUMBERG, Heinrich (Hrsg.): Soziale Gerechtigkeit und internationale Wirtschaftsordnung. München: Kaiser 1976.

MESSNER, Johannes: Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Berlin: Dunckerand Humblot 1984.

MÜLLER, Johannes; KERBER, Walter (Hrsg.): Soziales Denken in einer zerrissenen Welt. Anstöße der katholischen Soziallehre. Freiburg: Herder 1991 (= Quaestiones disputatae 136).

NELL-BREUNING, Oswald von: Soziallehre der Kirche. Erläuterungen der lehramtlichen Dokumente. Wien: Europaverlag 1983.

DERS.: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre. Wien: Europaverlag 1980.

DERS.: Worauf es mir ankommt. Zur sozialen Verantwortung. Freiburg: Herder 1983.

NOVAK, Michael: Freedom with Justice. Catholic Social Thought and Liberal Institutions. San Francisco Harper & Row 1984.

OCKENFELS, Wolfgang: Kleine katholische Soziallehre. Trier: Paulinus 1992 (= Beiträge zur Gesellschaftspolitik 31).

PALAUER, Wolfgang (Hrsg.): Centesimo anno. 100 Jahre Katholische Soziallehre. Bilanz und Ausblick. Thaur (Österreich): Kulturverlag 1991.

SCHASCHING, Johannes: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre. Wien: Europaverlag 1980.

SEIFERT, Harvey: Ethical Resources for Political and Economic Decision. Philadelphia: Westminster Press 1972.

Texte zur katholischen Soziallehre. Die sozialen Rundschreiben der Päpste und andere kirchliche Dokumente. Hrsg. v. Bundesverband der KAB. Köln: Ketteier 1989.

Vor neuen Herausforderungen der Menschheit. Enzyklika "Centesimus annus" Johannes Pauls II. Kommentar von Walter Kerber. Freiburg: Herder 1991.

WEILER, Rudolf: Einführung in die katholische Soziallehre. Ein systematischer Abriss. Graz: Styria 1991.

WENKE, Karl Ernst; BARTELT, Michael (Hrsg.): Probleme sittlichen Urteilens: Ansätze und Grundzüge evangelischer Sozialethik der Gegenwart. Bochum: SWI 1986.

ПРАВСТВЕН РЕД НА СОЦИАЛНОТО СТОПАНСТВО

BENKE, Robert: The Ethic of Democratic Capitalism. A Moral Reassessment. Philadelphia: Fortress 1981.

Bischofskonferenz der Vereinigten Staaten von Amerika: Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle. Hrsg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1987 (= Stimmen der Weltkirche 26).

BROWN, Lester R.; FLAVIN, Christopher; POSTEL, Sandra: Zur Rettung des Planeten Erde. Strategien für eine ökologisch nachhaltige Weltwirtschaft. Eine Publikation des Wordwatch Instituts. Frankfurt/M: S. Fischer 1992.

BÜCHELE, Herwig; HOEFNAGELS, Harry; KREISKY, Bruno: Kirche und demokratischer Sozialismus. Wien: Europaverlag 1978.

CORT, John O: Christian Socialism. An Informal History. Maryknoll, N.Y.: Orbis 1988.

FORELL, Geirg W.; LAZARETH, William H. (Hrsg.): Corporation Ethics. Philadelphia: Fortress Press 1980.

GREISS, Franz- Sozialethik und Soziallehre in betrieblicher Praxis. Köln: Bachem 1982.

HARMS, Jens (Hrsg.): Sozialstaat und Marktwirtschaft. Frankfurt/ M.: Haag und Herchen 1987.

HENGSBACH, Friedhelm: Gegen Unmenschlichkeit in der Wirtschaft. Der Hirtenbrief der katholischen Bischöfe der USA "Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle", mit Kommentar, Freiburg: Herder 1987.

HINKELAMMERT, Franz J.: The Ideological Weapons of Death. A Theological Critique of Capitalism. New York: Orbis 1986.

HÖFFNER, Joseph Kardinal: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik. Richtlinien der katholischen Soziallehre. Hrsg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1985 (= Der Vorsitzende der Deutschen Bischofskonferenz 12).

KEOGH, James: Corporate Ethics: A Prime Business Asset. New York: The Business Roundtable 1988.

KLEINHAPPL, Johannes: Christliche Wirtschaftsethik. Analysen, Essays und Fragmente aus dem Nachlaß, hrsg. von E. van Loen. Freiburg: Herder 1991.

KLEY, Gisbert u.a. (Hrsg.): Marktwirtschaft und Weltwirtschaft. Heidelberg: v. Decker 1978.

KLOSE, Alfred: Unternehmerethik. Linz; Veritas 1988.

KLÜBER, Franz: Katholische Eigentumslehre. Osnabrück: A. Fromm 1968.

KUPPLER, Benno: Kapital im Wandel. Kontinuität und Wandel der kirchlichen Sozialverkündigung am Beispiel des gewandelten Verständnisses vom Kapital. Baden-Baden: Nomos 1988 (These).

LACHMANN, Werner: Ausweg aus der Krise. Fragen eines Christen an Marktwirtschaft und Sozialstaat. Wuppertal: Brockhaus 1984.

MESSNER, Johannes: Das Unternehmerbild in der katholischen Soziallehre. Köln: Bund Katholischer Unternehmer 1968.

MOLITOR, Bruno: Krise in der Marktwirtschaft? Köln: Bachem 1987.

DERS.: Macht es der Staat besser als der Markt? Köln: Bachem 1982.

NELL-BREUNING, Oswald von: Kapitalismus kritisch betrachtet. Zur Auseinandersetzung um das bessere "System". Freiburg: Herder 1974

Neomarxismus und pluralistische Wirtschaftsordnung. Bonn: Scientia Humana Institut 1979

NOVAK, Michael: The Spirit of Democratic Capitalism. New York: Simon and Schuster, A Touchstone Book 1982.

NUTZINGER, Hans G. (Hrsg.) Liberalismus im Kreuzfeuer. Thesen und Gegenthesen zu den Grundlagen der Wirtschaftspolitik. Frankfurt/M.: J. Knecht 1986.

PLESSER, Ernst H.: Unternehmer zwischen Rentabilitätszwängen und Glaubwürdigkeit. Köln: Bachem 1988.

RAHMSDORF, Detlev; SCHÄFER, Hans-Berndt (Hrsg.): Ethische Grundfragen der Wirtschafts- und Rechtsordnung. Berlin/ Hamburg: D Reimer 1988.

RAUSCHER, Anton: Das Eigentum, Persönliches Freiheitsrecht und soziale Ordnungsinstitution. Köln: Bachem 1982.

DERS. (Hrsg.) Selbstinteresse und Gemeinwohl. Beiträge zur Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft. Berlin: Duncker& Humblot 1985.

DERS. (Hrsg.) Armut im Wohlfahrtsstaat. Köln: Bachem 1987.

RICH, Arthur: Wirtschaftsethik. Grundlagen aus theologischer Perspektive. 2 Bde. Gütersloh: G. Mohn 1984.

ROOS, Lothar (Hrsg.): Stimmen der Kirche zur Wirtschaft. Köln: Bachem 1986.

SANDEL, Michael J.: Liberalism and the Limits of Justice. Cambridge University Press 1982.

SCHREIBER, Wilfrid: Die Botschaft des sozialen Friedens. Köln: Bachem 1984.

THOMA, Franz (Hrsg.) Mehr Markt oder mehr Dirigismus? Köln: Bachem 1983. (Kongreß Report).

Die Unersättliche Gesellschaft. Wieviel Konsum verträgt der Mensch? Freiburg: Herder 1992.

URENA, Enrique M.: Kapitalismus oder Sozialismus. Der Christ vor einer ökonomischen Alternative. Mainz: Grünewald 1984. UTZ, Arthur F.: Kann der Christ Marxist sein? Muß er Kapitalist sein? Bonn: WBV 1982.

WATRIN, Christian: "Marktversagen versus "Staatsversagen". Zürich: Vorort des Schweizerischen Handels und Industrievereins 1986.

DERS.: Soziale Marktwirtschaft - was heißt das? Paderborn: Bonifatius 1990 (= Dresdener Kathedralvorträge 3).

WEBER, Wilhelm: Der Unternehmer. Köln: Peter Hanstein 1973.

WERHAHN, Peter H.: Der Unternehmer. Seine ökonomische Funktion und gesellschaftspolitische Verantwortung. Trier: Paulinus 1990.

91

Wirtschaftliche Sachgesetzlichkeit und Wirtschaftsethik. Grundprinzipien einer sozialen Marktwirtschaft. Gespräch katholischer Unternehmer am 7. März 1987. Hrsg. v. Bistum Essen, Dezernat für pastorale Dienste. Essen 1987.

WOGAMAN, J. Philip: Economics and Ethics. A Christian Enquiry. London: SCM Press 1986.

ЕТИКА ПО ОТНОШЕНИЕ НА РАЗВИВАЩИТЕ СЕ СТРАНИ И ОТГОВОРНОСТ ЗА ТРЕТИЯ СВЯТ

BAUER, Gerhard: Towards a Theology of Development: An Annotated Bibliography. Geneva: Committee on Society, Development and Peace (SODEPAX) 1970.

BLOCK, Walter; SHAW, Donald: Theology, Third World Development and Economic Justice. Vancouver: Fraser Institute 1985.

BOFF, Clodovis; PILEY, Jorge: Die Option für die Armen, Düsseldorf: Patmos 1987.

DAMADU, Ukandi G. u.a.: Development Raths in Africa and China. London: Macmillan 1976.

DE SOTO, Hernando: Martwirtschaft von unten. Die unsichtbare Revolution in Entwicklungsländern. Zürich: Orell Füssli 1992.

GOULET, Denis: The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development. New York: Atheneum 1978.

FELS, Gerhard (Hrsg.): Kirche und Wirtschaft in der Verantwortung für die Zukunft der Weltwirtschaft. Köln: Deutscher Institutsverlag 1987.

SCHASCHING, Johannes. In Sorge um Entwicklung und Frieden. Enzyklika "Sollicitudo rei socialis" Johannes Pauls II. Europaverlag, Wien 1990.

KOMMISSION WELTKIRCHE: Die internationale Schuldenkrise - eine ethische Herausforderung. Hrsg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1988 (= Erklärungen der Kommissionen 7).

LACHMANN, Werner: Leben wir auf Kosten der Dritten Welt? Wuppertal: Brockhaus 1986.

MCGINNIS, James B.: Bread and Justice: Toward a New International Economic Order. New York/Ramsey: Paulist Press 1979.

MEHMET, Ozay: Economic Planning and Social Justice in Developing Countries. New York: St. Martin's Press 1978.

MESSNER, Johannes: Entwicklungshilfe und Neue Weltwirtschaftsordnung. Köln: Bachem 1978.

MYRDAL, Gunnar: Asiatisches Drama. Eine Untersuchung über die Armut der Nationen, Frankfurt/M.: Suhrkamp 1973.

OCHEL, Wolfgang: Die Entwicklungsländer in der Weltwirtschaft. Köln 1982.

PÄPSTLICHE KOMMISSION JUSTITIA ET PAX: Ein ethischer Ansatz zur Überwindung der internationalen Schuldenkrise. Hrsg. v. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz. Bonn 1987 (= Arbeitshilfen 50).

RAUSCHER, Anton: (Hrsg.): Soziale Verantwortung in der Dritten Welt. Köln: Bachem 1983 (= Mönchengladbacher Gespräche 5).

SAUTTER, Hermann: Armut und Reichtum auf Weltebene und die Grenzen politischer Lösungsversuche. Wuppertal: Brockhaus 1983.

SENGHAAS, Dieter: Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik. Plädoyer für Dissoziation. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1977.

TAYLOR, Michael: Good for the Poor. Christian Ethics and World Development. London: Mowbray 1990.

Das Überleben sichern. Gemeinsame Interessen der Industrie- und Entwicklungsländer. Hrsg. v. der unabhängigen Kommission für internationale Entwicklungsfragen, mit einer Einleitung des Vorsitzenden Willy Brandt. Köln 1980.

WARD, Barbara: The Angry Seventies. The Second Development Decade: A Call to the Church. Rome: Pontifical Commission Justice and Peace 1970.

ZWIEFELHOFER, Hans: Neue Weltwirtschaftsordnung und katholische Soziallehre. Mainz: Grünewald 1980.

ПРЕДГОВОР КЪМ НЕМСКОТО ИЗДАНИЕ ОТ 1992 Г.

Откакто се провали колективизмът, хората от Централна и Източна Европа, а също и в развиващите се страни търсят нови идеали за стопански и обществен ред. В този смисъл от решаващо значение е християнската представа за човека и неговата връзка с обществото, така както тя е формулирана и проповядвана от социалното учение на Църквата¹²⁰.

Още едно по-нататъшно потвърждение е безкръвната съпротива от 1989 год. срещу колективистичната стопанска и обществена система, което ясно показва на света, че тя е построена върху неправилна представа за човека. Това е главната причина за несполуката ѝ като стопански ред и идеология: вярата в „новия човек“, какъвто не съществува. Заради този фундаментален структурен недостатък ще се осуетят и всички опити по един или друг начин да бъдат спасени или обновени подобни системи.

Все повече страни по един достоен за отбелязване начин търсят да се ориентират към социалното пазарно стопанство, което демонстрира във федерална Република Германия световно признати успехи. Това е онзи стопански ред, за който Йозеф кардинал Хьофнер многократно казва, че не познава друг, който на теория и практика да притежава по-голям афинитет към католическото социално учение.

И в нашата страна е препоръчително и просто необходимо осмислянето на тясната взаимна връзка между религия и стопанство, а с това и на духовните основи на социалното пазарно стопанство. В това отношение предложеният труд на проф. д-р Карл-Хайнц Пешке дава един значим принос. Пожелаваме възможно най-широко разпространение.

епископ д-р Карл Леман
Председател на Епископската конференция
на католическата църква в Германия

д-р Ханс Титмайер
Президент на федералната
банка в Германия

¹²⁰ Авторите имат предвид Католическата църква (бел. прев.)

ПОСЛЕСЛОВ

АЛТЕРНАТИВИ НА ПРЕХОДА

Апостол Апостолов

След разпадането на световната социалистическа система, редица учени работещи в областта на обществознанието се заеха с анализа на причините, довели до този крах и за възможните алтернативи на посткомунистическо развитие в страните от Източна Европа. В резултат на това през изминалите години се проведеха множество научни изследвания, теоретични дискусии, практико-приложни експерименти в управлението на трансформиращите се социалистически общества. В повечето изследвания провалът на социалистическия модел за управление на обществото се обяснява с неговия тоталитарен характер, ограничаващ проявлението на пазарните механизми за регулиране на икономическите процеси. На тази основа обикновено се препоръчва преход към либерализма като алтернатива на социализма и начин за преобразуване на обществото, и най-вече за реструктуриране на стопанската сфера.

От друга страна такива фактори като страха от жестоките последици на свободната конкуренция, уравниловъчната психическа нагласа и очакванията за патерналистични грижи от страна на държавата, социално-икономическата неподготвеност на огромната част от хората за участие в конкурентна борба, съчетани със засилващо се обедняване, подхранват носталгични спомени за „бедните, но социално спокойни години на социализма“. Тази носталгия на обикновените хора дава почва за развитие на идеи за реформиране на обществото на принципната основа на тъй наречения „демократичен социализъм“.

По-рядко се пише и то недостатъчно задълбочено (а често и изопачено) за съществуването на друга алтернатива за развитие на обществото. Това е модела на социалната държава и еко-социалното пазарно стопанство. Той се разграничава от крайностите на либерализма и социализма, но за разлика от демократичния социализъм не е само теоретическа схема, но и доказала своята ефективност социална практика. По тази причина изучаването на теорията и практиката на изграждане на социалната държава в редица развити европейски страни е изключително полезно за всеки, който се интересува професионално и граждански от промените в българското общество. Такава възможност за първо запознаване с идеите на християнското (католическото) социално учение, свързано със социалната държава и социалното пазарно стопанство дава превода на книгата на проф. д-р Карл-Хайнц Пешке „Стопанството от християнско гледище“, която Института за социални науки и социална политика „Диалог“ от Варна предлага на българските читатели.

Внимателният прочит на книгата насочва читателя към преосмисляне на редица методологически принципи, обясняващи взаимодействието между личността и обществото. Изходната парадигма на марксистката теория разглежда човека и човешките общности като функция на обществената система. Приема се, че усъвършенстването и развитието на системата (на нейната политическа стабилност, икономическо богатство, идеологическа монолитност и др.) определят възможностите за социално, интелектуално и нравствено развитие на отделните индивиди и социални общности. За хората с материалистически миросглед и атеистично възпитание, човекът е продукт на обществената система, а неговото съзнание е отражение на общественото битие. Абсолютизирането на този методологически подход в социалната практика превърна в утопия прокламираните от социалистическата идеология хуманни цели на

общественото развитие. Реалният социализъм, в стремежа си да изгради една универсална система на социално равенство и справедливост, на практика превърна отделния индивид в механичен изпълнител на наложени му (в редица случаи и по насилствен път) модели на икономическо и социално поведение. Така вместо обществото да служи на хората, те се превърнаха в служители на системата, която ги моделира, насочва и наказва, когато се отклоняват от „избрания“ им път към щастието. При този подход дори и хората по върховете на обществената пирамида остават в плен на нейните догми, а неподчинението им срещу правилата на системата е не само трудно, но и се наказва много жестоко.

В предговора си към немското издание от 1992 год. на същата книга епископ д-р Карл Леман - председател на Епископската конференция на Католическата църква в Германия и д-р ХансТитмайер - президент на федералната банка на Германия, оценяват този подход като „фундаментален структурен недостатък“¹²¹, който обрича на неуспех всеки опит да бъдат спасени или обновени подобни обществени системи.

Методологически неправилни са и възгледите на либералното народостопанско учение за индивидуалистичната същност на човешката природа. "Само при неправилна преценка на човешката природа либералното народостопанско учение можа да приеме, че свободният личен интерес в конкуренцията би трябвало да доведе до хармония в интересите"¹²². В своята книга проф. д-р Пешке критикува тази теза като твърди, че "болшинството членове на обществото винаги ще се опитват да реализират личния си интерес чрез пренебрегване правата на другите"¹²³. Необузданата свобода на конкуренцията води до оцеляване само на най-силните - т.е. на най-бруталните и безсъвестните.

Парадигмата на християнското социално учение за изграждането на социално пазарно стопанство поставя човека и солидарността между хората като основна цел и изходна основа за тяхното развитие. Индивидуалната свобода и инициативност, солидарността на хората на всички равнища на обществения живот, грижите на държавата за общото благо и приоритетът на персоналността над социалността, се приемат като основни принципи и ценности, с помоща на които действително може да се построи истински справедливо общество. Християнското социално учение разглежда човешката личност като уникално и неповторимо творение, което само по себе си е един самостоятелен свят, в който се борят доброто и злото, тялото и духът, егоизма и солидарността и т.н. В този смисъл нравственото съвършенство на личността е ключа към съвършенството на света, в който живеем, а разбирането на тази истина от хората е средството за постигане на това съвършенство. Ето защо съгласуването на конкуренцията със социалното целеполагане на стопанството изисква правна и морална регламентация. В интерес на общото благо, законът и общественият морал трябва да гарантират, че никой, който има възможност да отговори на търсенето чрез по-евтини и по-добри стоки не може да бъде възпрепятстван от форми за ограничаване на конкуренцията.

Друга важна поука, която може да се извлече от внимателния прочит на книгата е, че понятието социално не е синоним на държавно. Смесването на тези две понятия подхранва опасната тенденция към възприемане на държавата като обезпечител на потребностите. В този смисъл за доброто на хората, християнското социално учение се

¹²¹ К. Х. Пешке "Стопанството от християнско гледище" стр. 95.

¹²² Пак там стр. 50.

¹²³ Пак там стр. 50

застъпва за личната отговорност и за преодоляване на мисленето, ориентирано към предявяване на претенции. Ето защо, много актуално звучи предупреждението, че "с течение на времето един народ не може да изразходва повече, отколкото създава с труда си"¹²⁴. От това следва, че първата задача „в борбата срещу бедността трябва да бъде изграждането и запазването на здрава икономика, която предоставя на всички трудоспособни възрастни лица възможности за заетост със справедливо заплащане." Освен това „всяко дългосрочно решение на проблема за бедността (...), трябва да обърне внимание на образователната система - била тя обществена или частна, в или извън училище. Липсата на подходящо образование пречи на много бедни..."¹²⁵, компетентно да се справят сами със своите проблеми.

Сред открояващите се идеи е и тази, че чуждестранните инвестиции, колкото и рисковани да са за двете страни-инвестиращото предприятие и развиващата се страна - са важна форма на икономическа помощ, осъществявана посредством трансфери на капитал, технологии и предприемачески ноу-хау. Но в същото време авторът предупреждава, че в този процес не бива да възниква зависимост. Най-добрият случай за развиващите се страни е когато сменят продуктите и търговските партньори, и полагат усилия за привличане на инвестиции от различни страни.

В заключение проф. д-р Пешке изтъква, че културната и морална нагласа, редом с капитала и образованието, са от решаващо значение за развитието на една страна. В днешно време се разбира все по-добре, че простото натрупване на стоки и услуги, дори и да са добре дошли за мнозинството, не е достатъчно, за да се осъществи човешкото щастие. Напротив опитът през последните години доказва, че цялата съвкупност от средства и възможности, които са предоставни на човека, ако не се направляват от нравствена позиция и не се подчиняват на истинското благо на човешкия род, се обръщат лесно срещу него и го подтискат. Въпреки, че развитието има по необходимост стопански измерения, то не трябва да се ограничава само с тях, то трябва да е насочено към призванието на цялостния човек, включително на неговите културни, религиозни и трансцендентни измерения.

Идеите на християнското (католическото) социално учение за същността и принципите на изграждане на социално пазарно стопанство на практика са непознати на хората в нашата страна, в т.ч. и за повечето от работещите в областта на обществените науки. Ето защо преводът на тази книга помага за популяризиране на тези идеи, и на доказателствата за тяхната практическа приложимост при изграждането на немското общество. Запознаването на читателя с тях е една от предпоставките за насочване на обществената енергия към по-оптимистична алтернатива за развитие на нашето общество.

Авторът :

доц. д-р. Апостол Апостолов е ръководител на катедра „философски науки" в Икономическия университет - Варна.

¹²⁴ Карл Хайнц Пешке "Стопанството от християнско гледище" стр.67

¹²⁵ Пак там стр. 68